

BESISLEPIANČIOS NUO VISUOMENĖS

Sekso paslaugų teikėjų padėtis Lietuvoje:
vertinimai ir rekomendacijos

BESISLEPIANČIOS NUO VISUOMENĖS

*Sekso paslaugų teikėjų padėtis Lietuvoje:
vertinimai ir rekomendacijos*

Koalicija „Galiu gyventi“
Vilnius, 2006

Leidinyje pateiktos nuomonės, išvados ir rekomendacijos nebūtinai sutampa su koalicijos „Galiu gyventi“ ar leidinį parėmusio „Atviros Lietuvos fondo“ pozicija.

Apie organizaciją

Koalicija „Galiu gyventi“ – tai nevyriausybinų organizacijų ir ekspertų koalicija, veikianči priklausomybių ir su jomis susijusiose srityse. Veikianti nuo 2004 m., „Galiu gyventi“ yra vienintelė tokia organizacija Lietuvoje, suinteresuotus efektyviu priklausomybių ir su jomis susijusių pažeidžiamųjų grupių problemų sprendimu bei saugios ir sveikos visuomenės kūrimu. „Galiu gyventi“ siekia, kad politiką formuojančios, sprendimus priimančios ir įgyvendinančios institucijos bei asmenys, tiesiogiai susiję su pažeidžiamosiomis grupėmis, suprastų šių grupių poreikius. „Galiu gyventi“ mažina pažeidžiamų asmenų stigmą ir diskriminaciją formuodama visuomenės nuomonę, skatina pažeidžiamųjų grupių integracijos ir resocializacijos sistemos ir jos įgyvendinimo mechanizmų kūrimą bei finansavimą, siekia nacionalinės narkotikų kontrolės, narkomanijos ir ŽIV/AIDS prevencijos politikos efektyvaus žalos mažinimo visuomenei ir asmeniui principų įgyvendinimo, geresnio sveikatos priežiūros ir socialinių bei kitų paslaugų prieinamumo pažeidžiamosioms grupėms.

Savo tikslų „Galiu gyventi“ siekia organizuodama teisės aktų priėmimo bei jų įgyvendinimo stebėseną ir analizę, teikdama rekomendacijas ir konsultacijas, kaip spręsti priklausomybių ir su jomis susijusias problemas, atlikdama tyrimus, organizuodama konferencijas, šviečiamuosius seminarus, diskusijas, paskaitas, rengdama informacinę medžiagą.

Kontaktai

Smetonos g. 5-303, Vilnius LT-01115

Tel. (8 - 5) 212 4418

Faks. (8 - 5) 232 4237

El. p. koalicija@galiugyventi.lt

<http://www.galiugyventi.lt>

Redaktorė – Raminta Štuitkytė

Kalbos redaktorė – Giedrė Vadlugaite

Spausdinta: UAB „Panevėžio spaustuvė“, 400 egz.

*Autoriai: V. Beresnevičiūtė, R. Krikščiukaitytė, J. Paskočinaitė, R. Štuitkytė, 2006
Cituoiant būtina nuoroda.*

ISBN 9955-9579-4-8

Turinys

Pratarmė	6
Padėkos	7
Vartojami terminai	8
Santrumpos	10
Įvadas	11
Tyrimo objektas ir metodai	13
Apribojimai	15
Tarp skaičių, faktų, sveikatos būklės ir rizikos veiksnių	17
Sekso paslaugų teikėja	18
Sveikatos problemos	20
Socialinis statusas	22
Priežastys ir aplinka – tarp aukos, savanoriško pasirinkimo ir prievartos	22
Socialinė atskirtis ir teisės	31
Teisinis sekso paslaugų teikėjų statusas	38
Teisinio reguliavimo sistemos	38
Teisinis reguliavimas Lietuvoje	41
Teisė ir teisėsauga praktikoje	45
Nuomonės apie teisinį reguliavimą Lietuvoje	48
Socialinės, medicinos ir teisės paslaugos	53
Rekomenduojamos paslaugos	54
Paslaugos Lietuvoje	57
Institucijų bendradarbiavimas ir darbuotojų kompetencija	62
Apibendrinimai ir rekomendacijos	70
Rekomendacijos	73
Literatūra ir šaltiniai	75
Teisės aktai	75
Kiti šaltiniai	76

Pratarmė

Neatsižvelgiant į ilgą istoriją, iš esmės visose kultūrose ir šalyse požiūris į prostituciją arba sekso darbą, kaip paprastai įvardijama įvairiuose tarptautinių organizacijų leidiniuose, yra neigiamas, lydimas persekiojimų, stigmos ir prievartos. Užsienyje, ypač Vakarų šalyse, kai kuriose Azijos ir Lotynų Amerikos valstybėse, politikai ir valdininkai kartu su sekso industrijos atstovais dirba siekdami mažinti diskriminaciją ir supaprastinti būdus pradėti naudotis sveikatos apsaugos ir socialinių tarnybų paslaugomis. Lietuvoje sekso darbas tapo žinomam ir viešam diskusijų objektu, šaliai išgyvenant ekonominius ir socialinius pokyčius po nepriklausomybės atgavimo. Kaip reaguoti į šį reiškinį ir kaip vertinti teikiančius ir perkančius sekso paslaugas žmones, mūsų šalies visuomenė dar tik mokosi.

Leidiny „Besislepiančios nuo visuomenės“ – tai bandymas išsamiau nagrinėti sekso paslaugų teikėjų padėtį Lietuvoje, paskatinti diskutuoti visuomenę ir teikti siūlymus gerinti tokią padėtį. Knygoje pateikiami teisinio reguliavimo ir įgyvendinimo, socialiniai, sveikatos priežiūros, švietimo aspektai. Rengiant leidinį siekta pateikti skirtingas tiesiogiai su sekso paslaugų teikėjais susiduriančių specialistų nuomones, todėl atlikti 34 giluminiai interviu su pačiais į sekso industrijai priklausančiais, taip pat su tiesioginę ar netiesioginę įtaką jų gyvenimui darančiais asmenimis – policininkais, socialiniais ir medicinos darbuotojais ir su kitais savivaldybių ir nevyriausybinų organizacijų atstovais.

Tikimės, kad šis leidinys bus naudingas sprendimus priimantiems ir socialinių paslaugų, sveikatos, švietimo, teisės ir teisėsaugos srityse dirbantiems asmenims, taip pat politikams, moterų organizacijoms, žurnalistams ir kitiems suinteresuotiesiems.

Padėkos

Publikacija parengta įgyvendinant projektą „Sekso darbuotojų atstovavimo projektas Lietuvoje“. Autoriai dėkingi „Atviros Lietuvos fondui“, pagal kurio Visuomenės sveikatos programą buvo paremtas projektas. Medžiagai buvo naudotos Centrinės ir Rytų Europos žalos mažinimo tinklo publikacijos apie sekso paslaugų teikėjų padėtį Vidurio ir Rytų Europoje bei Vidurio Azijoje anglų ir rusų kalbomis.

Šis leidinys būtų neišleistas be nuomonių ir laiko tų žmonių, kurie sutiko duoti anoniminius interviu ir pateikti savo požiūrį, taip pat be organizuoti interviu padėjusių įvairių įstaigų ir organizacijų atstovų – Snieguolės Gelžinytės (Klaipėdos miesto Psichikos sveikatos centro anoniminių konsultacijų kabinetų vedėja), Raimondos Cikanienės (Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos Alytaus komiteto Socialinių ligų anoniminio konsultavimo centro „Pasitikėjimas“ vadovė), Jolantos Stirbienės (Šiaulių miesto savivaldybės Sveikatos skyriaus vedėja) – pagalbos. Autoriai ypač dėkoja savo kasdienio gyvenimo patirtis atskleidusioms sekso paslaugas teikiančioms ar teikusioms merginoms.

Vartojami terminai

Žodžiai, kuriais apibūdiname žmones ar jų veiklą, užsiėmimą, gali juos žėisti ir sudaryti prielaidas diskriminuoti. „Prostitucija“, „prostitutė“ ar „prostitutas“ – negatyvūs ir socialinę stigmą (gėdos jausmą) didinantys terminai. Vietoj jų tarptautinės organizacijos, įvairios į sekso paslaugas išitraukusius asmenis jungiančios asociacijos, taip pat žmogaus teisių organizacijos rekomenduoja naudoti kitus terminus: „sekso darbas“, „sekso paslaugų teikėja (teikėjas)“ ar „sekso darbuotoja (darbuotojas)“. Leidinyje siekta vadovautis šiomis rekomendacijomis.

Be abejo, tik pakeitus pavadinimus nepavyks pašalinti socialinės stigos, su kuria susiduria sekso paslaugų teikėjai. Vis dėlto manoma, kad nediskriminuojantys terminai padeda sutelkti dėmesį į tai, kad sekso darbas yra veikla, teikiamos tam tikros paslaugos, ir tų paslaugų teikėjai turi tas pačias teises ir apsaugą kaip ir kitų paslaugų teikėjai ir darbuotojai¹.

Termino „sekso darbas“ reikšmė platesnė nei „prostitucijos“. Sekso darbas ar sekso paslaugų teikimas gali būti apibrėžiamas kaip nepriverstinis seksualinių paslaugų pardavimas už pinigus ar daiktus tarp pilnamečių suaugusių abipusiu susitarimu. Sekso darbą sudaro gatvės prostitucija, palyda (palydovės), sekso paslaugos telefonu, pornografija, striptizas, erotiniai šokiai ir kt.² Lietuvoje dalis šių veiklų yra teisėtos ir nebaudžiamos; kitos jų – nelegalios. Kadangi Lietuvos teisės aktuose vartojamas siauresnis terminas – „prostitucija“, dėl to jis naudojamas leidinyje nagrinėjant teisės ir teisėsaugos aspektus. Analogiškai prostitutė (prostitutas) arba prostitucija besiverčiantis asmuo leidinyje reiškia asmenį, kuris baudžiamas pagal įstatymus už sekso paslaugų keitimą į pinigus ar kitas paslaugas.³

Prekyba žmonėmis skiriasi nuo sekso paslaugų teikimo, nors šie reiškiniai susiję. Prekybą žmonėmis pagal Lietuvos baudžiamojo kodekso nuostatas ga-

¹ Canadian HIV/AIDS Legal Network (2005). Sex, work, rights. Changing Canada's criminal laws to protect sex workers' health and human rights.

² CEEHRN (2005). Sex work, HIV/AIDS and Human Rights in Central and Eastern Europe and Central Asia, 16 p.

³ Analogija pagal apibrėžimą Thukral J, Dittmore M and Murphy A. (2005). Behind Closed Doors. An Analysis of Indoor Sex Work in New York City. Sex Workers Project at the Urban Justice Center.

lima apibrėžti kaip asmens pardavimą, pirkimą ar kitoki perleidimą ar įgijimą, taip pat verbavimą, gabenimą, laikymą nelaisvėje panaudojant smurtą, grasinimus, pasinaudojant nukentėjusio asmens priklausomumu ir pan.⁴

⁴L.R baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. Žin., 2000, Nr. 89-2741. Aktuali redakcija nuo 2006 06 22 (internete <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=280488>, 2006 08 25).

Santrumpos

AIDS	igyto imunodeficito sindromas
ATPK	LR administracinių teisės pažeidimų kodeksas
BK	LR baudžiamasis kodeksas
CEEHRN	Centrinės ir Rytų Europos žalos mažinimo tinklas (angl. <i>Central and Eastern European Harm Reduction Network</i>)
ES	Europos Sąjunga
JTVP	Jungtinių Tautų vystymo programa (angl. <i>United Nations Development Programme – UNDP</i>)
LPI	lytiškai plintančios infekcijos
LR	Lietuvos Respublika
NVO	nevyriausybinė organizacija
PSO	Pasaulio sveikatos organizacija
SADM	LR socialinės apsaugos ir darbo ministerija
TMO	Tarptautinė migracijos organizacija
VPLC	Vilniaus priklausomybės ligų centras
VRM	LR vidaus reikalų ministerija
ŽIV	žmogaus imunodeficito virusas

Įvadas

Ekonominiai ir socialiniai pokyčiai 1990 m. Vidurio ir Rytų Europoje ir Vidurio Azijoje, tarp jų ir Lietuvoje, sumažino daugelio moterų galimybes apsirūpinti ir save išlaikyti, taip išprovokuodami sekso paslaugų teikėjų skaičiaus augimą buvusiose sovietinio režimo šalyse. Sekso industrijos augimas paprastai aiškinamas tokiais socialiniais ir ekonominiais veiksniais kaip padidėjusi bedarystė, sunkumai įsidarbinti neturint tinkamo (ar paklausaus) išsilavinimo ar įgūdžių, turizmo plėtra, užsienio įmonių įsikūrimas, pajamų diferenciacija, korupcijos augimas ir padidėjusi migracija⁵.

Tyrimais nustatyta, kad regiono sekso industrijoje dirbančiųjų padėtis itin skausminga, ją sudaro desperatiška ekonominė padėtis, rimtos grėsmės sveikatai, diskriminacija ir prievarta. Viena iš dažniausių sveikatos problemų yra lytiškai plintančios ligos. Be to, pagal tarptautines ataskaitas posovietinėje erdvėje, panašiai kaip ir Vakarų valstybėse, vis tamptariau siejasi trys augantys reiškiniai – sekso darbas, narkotikų vartojimas ir ŽIV/AIDS⁶.

Vidurio ir Rytų Europoje bei Vidurio Azijoje sekso paslaugų teikėjai išlieka viena iš didžiausioje socialinėje atskirtyje gyvenančių visuomenės grupių. Politikai ir valdininkai sekso paslaugų teikėjus vertina kaip didesnio dėmesio nevertą grupę arba kaip visuomenės moralės pažeidėjus, o ne kaip žmones, kuriuos reikia apginti nuo prievartos ir suteikti jiems socialinę ir ekonominę pagalbą. Tačiau ilgainiui tampa aišku, kad sekso paslaugų teikėjų sveikata daro įtaką bendrai visuomenės sveikatai, o jų teisės yra sudėtinė bendros žmogaus teisių sistemos dalis.

Sovietų Sąjungoje sekso darbas buvo draudžiamas, o sekso paslaugų teikėjų (panašiai kaip ir seksu su vyrais užsiimančių vyrų) egzistavimas buvo

⁶ UNHCR, UNICEF (2002). Organization for Security and Cooperation in Europe, Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe, current Situations and Responses to Trafficking in Human Beings in: Albania, Bosnia and Hercegovina, Bulgaria, Croatia, The Federal Republic of Yugoslavia, FYR of Macedonia, Moldova, Romania; Kurmanova G (2004). Short overview of legal regulations of sex work in Kyrgyzstan. CEEHRN (2005) Sex Work, HIV/AIDS and Human Rights in Central and Eastern Europe and Central Asia.

⁷ CEEHRN (2005) Sex Work, HIV/AIDS and Human Rights in Central and Eastern Europe and Central Asia.

neigiamas. Šiuo metu sekso industrija išplito. Nors apie patį reiškinį ir su juo susijusius žmones Lietuvoje žinoma nedaug, pastebima, kad požiūris į jį mūsų šalyje pamažu keičiasi. Moraliniai vertinimai ir skeptiškas požiūris, susijęs su kaltės vertimu sekso paslaugas teikiantiems asmenims („jei užsiimi pardavinėdama savo kūną ir dėl to turi problemų, tai jau malonėk pati jas ir spręsti“) užleidžia vietą svarstymams, kad tai yra rimtas socialinis klausimas⁷. Lietuvoje socialiniai, ekonominiai ir teisėsauginiai sekso darbo aspektai paprastai nuskamba prekybos žmonėmis kontekste⁸, aptariant nelegalų Lietuvos piliečių darbą užsienyje arba nusikalstamumo kronikose, kiek rečiau – kalbant apie lytiškai plintančias ligas, prevencines programas ar prostitucijos reguliavimą.

Valstybės institucijos skiria dėmesį prostitucijos problemai. Bent trijose vyriausybių programose – dėl lytiškai plintančių infekcijų, dėl ŽIV/AIDS ir dėl prekybos žmonėmis⁹ – yra numatytos ir įgyvendinamos priemonės skirtos mažinti prostitucijos mastus ir suteikti pagalbą asmenims, besiverčiantiems prostitucija. Juose vienareikšmiai įtvirtinta būtinybė organizuoti paslaugas sekso paslaugų teikėjams (tarp jų ir „žemo slenksčio“ programas) tam, kad mažėtų infekcijų plitimas ir gerėtų visuomenės sveikata, taip pat ir kitais tikslais. Dalis šių programų yra neseniai priimtos ir dar tik pradedamos įgyvendinti, daliai programų skiriamas dalinis finansavimas. Todėl nors anksčiau atliktas įvairių vyriausybės programų vertinimas, sunku vertinti, kaip šie teisės aktai įgyvendinami.

⁷Sipavičienė A., Gaidys V. (2002). Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas. – 45 p. Internetė: http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/Public%20awareness_lietuviskai.pdf.

⁸Žr., pavyzdžiui, Sipavičienė A. ir kt. (2004). Prekyba moterimis Lietuvoje: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas. – 196 p. Internetė: <http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/knyga.pdf> ar LR Vyriausybės nutarimas „Prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 metų programa“ // Valstybės žinios, 2002, Nr. 6 (231).

⁹Šiuo metu veikiančios programos, patvirtintos tokiais teisės aktais: LR Vyriausybės nutarimas „Dėl valstybinės lytiškai plintančių infekcijų profilaktikos ir kontrolės 2006-2009 metų programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2005, Nr. 138-4973; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės programos 2005–2008 metams patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2005, Nr. 65-2333; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl valstybinės ŽIV/AIDS profilaktikos ir kontrolės 2003–2008 metų programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2003, Nr. 98-4399.

Tyrimo objektas ir metodai

Sekso paslaugų teikėjų padėtis Lietuvoje analizuojama nagrinėjant esmines problemas, prieinamumą prie socialinių, švietimo, medicinos paslaugų, santykius su teisėsauga ir kitomis institucijomis, taip pat trukdžius ir galimus būdus padėčiai gerinti. Esama padėtis analizuojama keturiais aspektais: medicinos (sveikatos priežiūros), socialinės apsaugos, teisės / teisėsaugos ir švietimo. Be to, siekta daugiau sužinoti apie požiūrį į patį sekso verslo reiškinį ir su juo susijusius asmenis, nes tai tiesiogiai susiję su jų socialiniu statusu: požiūris gali lemti tiek įvairių tarnybų paslaugų prieinamumą sekso darbuotojams, tiek paties reiškinio teisinį reguliavimą. Papildomai rinkta medžiaga apie įvairiose institucijose ir įstaigose vyraujančias veiklos praktikas, bendradarbiavimo ypatybes, informacijos kaupimo ir keitimosi būdus, įvairiose srityse dirbančių specialistų nuomones apie pasirengimą, galimybes dirbti su sekso paslaugų teikėjais, galimas veiksmingas prevencines priemones, potencialius jų kanalus ir būdus.

Publikacija rengta trimis etapais: iš pradžių remiantis įvairia literatūra ir šaltiniais parengta Lietuvos teisinės ir kitų sekso darbo aspektų analizė, vėliau atliktas kokybinis tyrimas ir intensyviai konsultuojantis su ekspertais parengtos galutinės išvados ir rekomendacijos.

Publikacija inicijuota 2005 m. pavasarį ir baigta 2006 m. rugsėjį.

Pirmuoju etapu teisininkas išanalizavo prostituciją reguliuojančius Lietuvos teisės aktus. Pagal publikacijų literatūros sąrašus ir internete buvo surinktos tiesiogiai ar netiesiogiai sekso paslaugų teikėjų darbą Lietuvoje nagrinėjančios publikacijos.

Antruoju etapu atliktas kokybinis tyrimas naudojant struktūruotus giluminius interviu. Iš viso atlikti 34 asmeniniai interviu:

- 22 interviu atlikti su specialistais, dirbančiais sveikatos priežiūros, socialinės paramos, švietimo ir teisėsaugos srityse tiek valstybiniame, tiek nevyriausybiniam sektoriuose ir tiesiogiai (socialiniai darbuotojai, gydytojai, psichologai, policijos pareigūnai) ar netiesiogiai (už socialinę

paramą bei sveikatos priežiūrą atsakingi savivaldybių administracijos atstovai, mokyklose dirbantys pedagogai) savo darbe susiduriančiais su sekso paslaugų teikėjais. Tarp tyrimo dalyvavusių sveikatos priežiūros, švietimo ir socialinės paramos specialistų daugumą sudaro moterys, o tarp teisėsaugos pareigūnų – vyrai.

■ 12 interviu atlikta su šiuo metu besiverčiančiais ar anksčiau sekso darbu besivertusiais asmenimis; su jais pirminį konstruktyvų ryšį padėjo užmegzti mobilias ar stacionarias paslaugas teikiantys socialiniai darbuotojai. Visais atvejais respondentai buvo moterys; visos jos arba dirba, arba yra dirbusios gatvėje ar uoste. Dauguma apklaustųjų vartoja narkotikus. Apklausiant gatvėse sekso paslaugas siūlančias moteris, taikyta iš anksto parengta anketa, kurioje vyravo atviri klausimai.

Giluminiai interviu atlikti 2005 m. liepos–spalio mėn. keturiuose miestuose: Alytuje, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Vilniuje. Visuose miestuose buvo apklausti tiek specialistai, tiek sekso paslaugų teikėjai. Miestų pasirinkimą lėmė geografinis išsidėstymas, miestų dydis, pirminė informacija apie veikiančias organizacijas ir kt. Pavyzdžiui, peržvelgus vietos laikraščius, matyti, kad ne visuose spausdinama skelbimų apie tiesiogiai ar netiesiogiai reklamuojamas sekso paslaugas. Remtasi prielaida, kad šiuose miestuose esama padėtis skiriasi nuo prostitucijos mastų. Tačiau atliekant duomenų analizę, visa surinkta informacija nagrinėta kaip visa duomenų apimtis, nelyginant atskirų miestų ar savivaldybių.

Tyrimo metu renkant duomenis ir juos analizuojant, užtikrinamas apklaustųjų konfidencialumas, visa surinkta informacija naudota tik tyrimo tikslais.

Trečiasis etapas skirtas duomenims apibendrinti, taip pat anksčiau surinktai informacijai atnaujinti¹⁰ ir konsultacijoms su ekspertais dėl studijos išvadų ir rekomendacijų. Apibendrinant kokybinio tyrimo informaciją, buvo parengtos pagrindinės išvagos ir išvados, kurios papildytos vyraujančiomis tyrimo dalyvavusių respondentų išsakytomis nuomonėmis¹¹.

¹⁰ Pavyzdžiui, rengiant leidinį buvo pakeistas LR administracinių teisės pažeidimų kodekso 182¹ straipsnis.

¹¹ Citatos iš interviu pateikiamos kursyvu, kalba netaisyta.

Apribojimai

Rengiant leidinį atlikto tyrimo – giluminių interviu medžiaga, kaip ir kita kokybiniais metodais surinkta informacija, negali būti statistiškai pritaikoma Lietuvos visuomenei, tačiau ji leidžia pateikti vyraujančias tendencijas, idėjas, požiūrius, atskleidžia praktikų, patirčių, vertybių, suvokimų įvairovę. Kiekybinių apklausų duomenys klausimais, kurie taip pat nagrinėti ankstesnėse studijose, buvo papildyti ankstesnių tyrimų duomenimis.

Šis leidinys skirtas ypač nepalankiomis sąlygomis dirbančioms ar dirbusioms sekso paslaugų teikėjoms moterims. Tai lėmė pačios studijos tikslai. Šis faktas taip pat atskleidžia publikaciją rengiant atlikto kokybinio tyrimo apribojimus. Apklausoje dalyvavusios sekso paslaugų teikėjos buvo tik dirbančios ar dirbusios gatvėje ir (ar) uoste moterys, daugelis kurių vartoja narkotines medžiagas. Tai svarbi ir nemaža sekso verslo dalyvių dalis. Ekspertų vertinimais gatvėse paslaugas teikiančios merginos gali sudaryti iki 50 proc. visų sekso paslaugų teikėjų Lietuvoje¹². Gatvėje ir (ar) uoste dirbančios moterys yra labiausiai pažeidžiama, su didžiausia rizika susidurianti sekso paslaugų teikėjų grupė. Jas lengviausiai nustatyti ar sutikti konkrečiose vietose. Į jas paprastai orientuota dauguma negausių egzistuojančių paslaugų ir būtent jos dažniausiai kreipiasi į „žemo slenksčio“ socialinę ir medicinos pagalbą teikiančias įstaigas, nes neturi finansinių galimybių, socialinių garantijų ar dėl žeminančio požiūrio nesikreipia į specialistus. Visos apklaustosios buvo moterys, nors sekso paslaugas teikia ir vyrai. Vyrų sekso darbas yra labiau paslėptas reiškinys; studijų duomenimis, jis mažiau paplitęs nei moterų. Be to, kokybinio tyrimo metu apklaustųjų sekso paslaugų teikėjų grupę apribojo ryšio užmezgimo su tyrimo dalyviais galimybės, todėl visos apklaustosios arba yra anksčiau kreipusios pagalbos į „žemo slenksčio“ tarnybas, arba yra atsidūrusios policijos akiratyje.

Tirti klausimai nėra platūs ir neapima visų galimų temų. Apžvalga tikslinė, sukoncentruota į sekso paslaugų teikėjų padėtį, todėl joje nėra aptariamai visos sekso industrijos bruožai. Tolesnį tiriamąjį darbą turėtų lemti poreikiai ir diskusijos. Viena prioritetinių krypčių galėtų būti teisinė kriminologinė ir

¹²Country Report: Lithuania for IOM by Svetlana Kulsis, Lithuania AIDS Centre, 2001, Helsinki.

ekonominių išlaidų analizė, kuri leistų įvertinti teisinį reguliavimą, jo įgyvendinimą ir galimus būdus tai gerinti. Kita sritis galėtų padėti konkrečiose Lietuvos vietovėse įvertinti egzistuojančius sekso paslaugų teikėjų poreikius, nustatyti egzistuojančių paslaugų vietas ir trūkstamas paslaugas, bendradarbiavimo grandis ir siūlymus, kaip šias paslaugas plėsti ar tobulinti. Tokios analizės rezultatus sustiprintų ir praktinius žingsnius pagreitintų gera dokumentuota praktika, kaip organizuojama pagalba sekso paslaugų teikėjoms, ir jos ekonominis, socialinis ir medicininis veiksmingumo pagrindimas. Taip pat svarbus klausimas, apie kurį daugiau sužinoti leistų tyrimai – vyrų sekso paslaugų teikėjų padėtis.

Tarp skaičių, faktų, sveikatos būklės ir rizikos veiksmių

■ „Tas skaičiavimas keistas. Jeigu vieną kartą ją pagavo ar dar kažkas, tai jinai kiek laiko dabar bus prostitutė? Visą gyvenimą ar kaip? <...> Sumokėjo baudą ir viskas. Tai kaip jas skaičiuoti?“ (citata iš interviu su teisėsaugos pareigūnu).

■ „Daugiausia duomenų turi turėti apie prostitutas policija. Aš neturiu duomenų. Informacijos trūksta visokeriopos, tiek bendros situacijos, tiek informacijos ir apie pačių prostitučių norus ir tikslus, ar joms reikia pagalbos, ir kokios. <...> Čia tik policija gali žinoti. Esu girdėjusi, kad labai mažai, tačiau keletas yra stotyje autobusų, bet tiksliai nežinau“ (citata iš interviu su sveikatos priežiūros specialiste).

■ „Faktas, kad jų yra. Aišku, neoficialiai. Kiek žinau iš XX, yra ir narkotikų vartojančių prostitučių, ypač tarp dirbančių stoties rajone, bet aš pati nesu jų mačiusi, nieko nežinau ir negaliu apie jas pasakyti <...>“ (citata iš interviu su savivaldybės atstove).

Sekso paslaugų teikėja

Jungtinių Tautų vystymo programos (JTVP) duomenimis, Vidurio ir Rytų Europoje bei Vidurio Azijoje apie 800 tūkstančių vyrų ir moterų teikia seksualines paslaugas. Lietuvoje JTVP vertinimais yra apie 5–8 tūkstančiai sekso paslaugų teikėjų¹³. Vilniuje sekso paslaugas teikia apie 800–1000 asmenų, iš kurių 20–25 proc. (150–250) dirba gatvėse^{14,15}. Klaipėdoje gali būti 250–300 sekso paslaugas teikiančių moterų ir vyrų¹⁶. Vidaus reikalų ministerijos ekspertų duomenimis, nelegalaus prostitucijos verslo pajamos mūsų šalyje yra per 50 milijonų litų¹⁷.

Moterų sekso versle amžius gali būti įvairus. Dauguma aktyvių sekso paslaugų teikėjų nėra peržengusios nė 30 metų ribos. Tarp paslaugas teikiančiųjų yra ir nepilnamečių. Stažas sekso industrijoje įvairus. Pavyzdžiui, 2001 m. Vilniuje iš 220 Lietuvos AIDS centro „Demetros“ kabineto apklaustų gatvėje dirbančiųjų merginų daugelis pradėjo verstis sekso darbu dažniausiai 17–21 metų (51,6 proc.; n = 220) ar 14–16 metų (25,6 proc.). Stažas kito nuo kelių mėnesių iki 15 metų; didžiausia dalis užsiėmė sekso paslaugų teikimu 3–4 metus (27,3 proc.) arba iki vienerių metų (24,5 proc.). Be to, beveik 2 iš 5 merginų lytinį gyvenimą pradėjo prievartiniais santykiais.

Įvairūs tyrimai apibūdina sekso paslaugų teikėjas taip: menkai išsilavinusios, kilusios iš probleminių šeimų, dažnai priklausomos nuo kvaišalų (ypač dirbančiosios gatvėje), gyvenančios sudėtingomis socialinėmis aplinkybėmis – be socialinio draudimo ar net be nuolatinės gyvenamosios vietos, atvykusios arba iš kitų vietovių, arba iš užsienio. Daugelis pilnamečių sekso paslaugų teikėjų uostamiestyje baigę vidurinę mokyklą, tačiau tolesnės pastangos įgyti specialybę paprastai buvo nesėkmingos. Vilniuje 47 proc. gatvėje dir-

¹³ UNDP Reversing the Epidemic: Facts and Policy Options, 2004, 26 p.

¹⁴ Lietuvos AIDS centro duomenys, 2004 ir 2005 m. Informacija gauta elektroniniu formatu pagal VPLC ir Centrinės ir Rytų Europos žalos mažinimo tinklo užklausas.

¹⁵ Caplinskas S. Commercial sex workers and their risk for HIV/STI: social and demographic data, knowledge and attitude to HIV/STI, 2003.

¹⁶ Галина Курманова (2003). Ситуация в области секс работы в г.Клайпеда, Литва. Отчет о результатах быстрой оценки 18–23 сентября 2003 г.

¹⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. gegužės 19 d. nutarimas Nr. 558 „Dėl prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės programos 2005–2008 metams patvirtinimo“, Žin., 2005, Nr. 65-2333.

bančiųjų merginų neturėjo vidurinio išsilavinimo¹⁸. Pusė gatvėse dirbančių sekso paslaugų teikėjų turi vaikų, daugelis jų netekėjusios.

Kaip ir kitose valstybėse, Lietuvoje galima išskirti kelis sekso darbuotojų lygmenis. Žemiausias sekso darbo lygmuo – gatvių ir uosto prostitucija. „Aukštesnio“ lygmens paslaugos teikiamos butuose. Reikšmingą dalį sudaro organizuotas ir kontroliuojamas agentūrų sekso darbas. Egzistuoja individualiai dirbantys seksualines paslaugas teikiantys asmenys, taip pat ir „aukštesnės kategorijos“, dirbantys viešbučiuose, masažo salonuose ir baruose ar turintys nuolatinių klientų. Dažniausiai gatvėje dirbančios moterys gauna mažiausią užmokestį už sekso paslaugas, lengviausiai nustatomos policijos, gyvena sudėtingesnėmis socialinėmis sąlygomis, dažniau turi sveikatos problemų (tarp jų ir priklausomybę nuo narkotikų) ir rečiau kreipiasi į sveikatos priežiūros įstaigas.

Rengiant publikaciją atlikto kokybinio tyrimo dalyvių portretas atspindi kitais tyrimais aprašytą nepalankiomis sąlygomis dirbančiųjų merginų pavieklą. 12 apklaustųjų sekso paslaugų teikėjų – vidutiniškai 27 metų amžiaus moterys, turinčios žemą išsimokslinimo lygį (daugelis – pagrindinį), menką darbo patirtį (tik kelios nurodė anksčiau dirbusios darbą, kuriam reikia žemos kvalifikacijos), pagrindinis jų pajamų šaltinis – pinigai už sekso paslaugas, jos jas teikia vidutiniškai 5–7 metus. Dauguma respondenčių – netekėjusios; pusė respondenčių turi vaikų, daugelis kurių – nepilnamečiai. Sekso paslaugas teikiančios respondentės kaip savo darbo vietą nurodo stoties rajonus, taip pat klientų ieško baruose, prie didžiųjų prekybos centrų, degalinėse ir kitose vietose. Dažniausiai seksualines paslaugas respondentės teikia klientų mašinos, gamtoje ir pan., kelios nurodė specialiai tam nuomojamus butus ar kambarius.

¹⁸ Nacionalinės AIDS programos vertinimas, Vilnius. Internetete: http://politika.osf.lt/visuomenes_sveikata/dokumentai/AIDS_programos_vertinimas.pdf.

Sveikatos problemos

Viena aktualiausių sekso paslaugų teikėjų problemų – sveikatos klausimai. Visų pirma – tai lytiškai plintančios infekcijos (LPI): 2002 m. 40 proc. tirtų Vilniaus gatvėse dirbančiųjų sirgo sifiliu; 2003 m. 13 proc. – kita LPI. Tokios infekcijos daug mažiau paplitusios tarp merginų, besinaudojančių paslaugomis iš tikslinės „žemo slenksčio“ programos, pagal kurią teikiamos LPI prevencinės, diagnostikos ir gydymo paslaugos. Tarp sekso paslaugų teikėjų yra turinčiųjų teigiamą ŽIV. Vilniuje jų gali būti 9, uostamiestyje – apie 2 ŽIV užsikrėtusias merginas. Klaipėdoje ekspertų vertinimais iki trečdalis visų sekso paslaugų teikėjų (apie 100) vartoja švirkščiamus narkotikus¹⁹. Sostinėje vykdant „žemo slenksčio“ programą 32 proc. sekso paslaugų teikėjų pripažino vartojančios narkotikus²⁰, tačiau specialistų vertinimais narkotikus švirkščiasi iki 80 proc. gatvėje dirbančių merginų. Dalis moterų vartoti narkotikus pradėjo jau dirbdamos sekso industrijoje; kita dalis vartojančiųjų narkotikus merginų pradėjo užsiimti sekso darbu tam, kad užsidirbtų pinigų narkotikams. Narkotikų vartojimas labiau paplitęs tarp dirbančiųjų gatvėje ir uostuose. Tyrimų duomenimis, Klaipėdoje butuose ir saunose dirbančiosios paprastai nevarvoja švirkščiamų narkotikų, nes joms reikia nusirenginėti prieš klientą ir klientai vengia lytinių santykių su moterimis, ant kurių kūnų matomi narkotikų švirkštimosi pėdsakai, nes bijo infekcijų, visų pirma ŽIV / AIDS. Tarp vartojančiųjų narkotikus dažniausiai naudojami opiatai; tačiau ypač tarp jaunesnio amžiaus merginų paplitę sintetiniai narkotikai, kurie laikomi ne tokiais pavojingais. Daugelis sekso darbuotojų darbo metu ir kasdiename gyvenime rūko ir vartoja alkoholį.

Apskritai medicinos apsaugą prostitucijos srityje lemia prostitucijos stigma ir ribotos sekso darbuotojų galimybės. Gauti efektyvią medicinos pagalbą sekso paslaugų teikėjoms trukdo pinigų stygius, registracijos ir sveikatos draudimo neturėjimas ir baimė priverstinai gydytis nuo LPI. Su didesnėmis kliūtimis susiduria iš kitų šalių atvykusios sekso darbuotojos (dažniausiai jos neturi sveikatos draudimo, nes nėra asmens tapatybės dokumentų, taip pat

¹⁹ Галина Курманова, 2003.

²⁰ Kulsis S., Darkevičienė J., Čaplinskas S. Outreach Work in Vilnius. Конференция по вопросам ВИЧ/СПИДа в Восточной Европе и Центральной Азии. Сборник материалов. 15–17 мая 2006, Москва.

pinigų, kad už sveikatos priežiūros paslaugas galėtų susimokėti pačios). Be šių reiškinų, sekso paslaugų teikėjos medicinos įstaigose susiduria su neigiamu personalo požiūriu į jas, tai lemia prastą suteikiamų paslaugų kokybę ir dideles kainas. Dažnai medicinos personalas atsisako joms suteikti būtinąją pagalbą, todėl pastebėta atvejų, kai sekso darbuotojos gydos pačios, o tai gali baigtis tragiškai.

Pastebėta, kad gatvėje dirbančios sekso darbuotojos už papildomą mokestį dirba be prezervatyvų. Apsaugos priemonių taip pat atsisakoma dėl klientų daromo spaudimo (kartais pasireiškiančio prievarta), informacijos apie ŽIV ir LPI trūkumo, kitų sekso paslaugų teikėjų (prezervatyvų naudojimo klausimu). Sprendimas nenaudoti prezervatyvo gali būti priimamas veikiant narkotikams ir todėl nėra atitinkamai įvertinamas.

Lietuvos AIDS centro atlikto tyrimo duomenimis, įmonėse ir viešbučiuose dirbančios sekso darbuotojos daugiausia žino apie ŽIV / AIDS ir LPI. Labiausiai pažeidžiamos – klientų gatvėse ir geležinkelio stotyse laukiančios – moterys gydymo įstaigose nesilanko.

Nesaugus seksas su klientais lemia tiek didelį LPI, tiek nepageidaujamų nėštumų skaičių. Net ir tada, kai klientams sekso darbuotojos paslaugas teikia naudodamos prezervatyvus, nesaugiai lytiškai santykiauja su suteneriu, draugais. Šis reiškinys dažnai nelaikomas svarbiu LPI plitimo tarp sekso darbuotojų ir jų klientų veiksmu, nors pirmųjų sveikata turi įtakos klientų, jų sutuoktinių ir kitų lytinių partnerių sveikatai. Keliaujančios ir kurortuose bei uostamiesčiuose dirbančios sekso darbuotojos turi lytinių santykių ir su turistais, jūreiviais, ir su vietiniais vyrais, kurie jų paslaugomis naudojasi taip pat gana dažnai.

Sekso paslaugų teikėjos susiduria su sunkumais gaunant bendras sveikatos priežiūros paslaugas. Pirma, paprastai jos nėra socialiai apdraustos, antra, su jomis sunku susisiekti, nes dažniausiai neturi nuolatinės gyvenamosios vietos (tarptautinės, „mobilios“, migruojančios sekso darbuotojos). Taip pat dažnai pačios sekso paslaugų teikėjos kalba apie diskriminaciją ir žeminantį požiūrį sveikatos priežiūros tarnybose.

Socialinis statusas

Priežastys ir aplinka – tarp aukos, savanoriško pasirinkimo ir prievartos

Požiūris į sekso paslaugas teikiančias moteris ir tai, kokios priežastys siejamos su asmens įsitraukimu į sekso industriją, nėra vieningas. Dalis mato jas kaip ekonominių socialinių aplinkybių ar seksualinio išnaudojimo auką. Yra nuomonių, kad sekso darbas apskritai yra lyčių disbalanso ir vyrų dominavimo pasekmė. Kiti intymių paslaugų teikimą mato kaip savanorišką pasirinkimą, lengvabūdišką norą greitai praturtėti ar savotišką pomėgį.

Paskutiniuoju metu sekso paslaugos vis dažniau nagrinėjamos kaip kompleksinis reiškinys. Tokį požiūrį iš dalies atspindi ir kokybinio tyrimo metu nustatytos nuomonės.

Teisėsaugos atstovai vienareikšmiškai prostitutas vertina kaip savarankiškai, savo noru ir apsisprendimu pasirinkusias šią sritį moteris. Prievarta pripažįstama prekybos žmonėmis aukų, daugiausia – iš užsienio grįžusių merginų atvejais.

■ „Dažniausiai jaunos sveikos merginos, tai jei jos renkasi tokį gyvenimo būdą, tai ką čia padėti. <...> Yra tos prievartos, kai jos dabar grįžta iš užsienio. Tenai prievarta galima tuo, kad, nu, kur tu ten pabėgsi. Jos nelabai žino kalbos, nelabai žino, kur randasi ir kur eiti, kur kreiptis, tokiu atveju tai taip“ (citata iš interviu su teisėsaugos atstovu).

■ „Vyrauja nusikaltėlių grupuotėms priklausančių asmenų laikomi nelegalūs viešnamiai, tačiau klientai dažniausiai būna tos pačios ar kitų, tarpusavyje susijusių grupuočių nariai – labai uždaras klientų ratas, todėl sunku tokius viešnamius išaiškinti. Merginos tokiuose viešnamiuose paprastai prostitucija užsiima savo noru, jos dažniausiai yra iš asocialios aplinkos, žemo išprusimo, sunkios materialinės padėties. Verstis prostitucija atvažiuoja merginos ir iš aplinkinių rajonų. Kai kurios merginos turi savo vardu išsiėmusios verslo liudijimus, suteikiančius teisę verstis masažo

paslaugomis. <...> *Gatvėse dirbančių prostitučių mieste nebuvo ir nėra žinoma*“ (citata iš vieno VPK rašto Vilniaus priklausomybės ligų centru).

■ *„Daugiausia dirba savo noru. Nedidelis miestas, tai prievartos tikrai didelės nėra kaip didžiuosiuose miestuose ar užsienyje. <...> Pagrindą sudaro narkomanės, todėl už narkotikus jos įkliūva dažniau nei už prostituciją“* (citata iš interviu su teisėsaugos atstovu).

Savivaldybės darbuotojai, nevyriausybinių organizacijų atstovai ir sveikatos priežiūros, švietimo sistemų atstovai linkę vertimąsi prostitucija vertinti kaip nepalankių socialinių sąlygų (probleminės šeimos, tėvų neturėjimo, skurdo, žemo išsimokslinimo lygio, patirtos seksualinės, psichologinės ar fizinės prievartos, socialinių gebėjimų stokos ir kt.) pasekmes. Šios sąlygos lėmė ribotus galimus pasirinkimus, tiksliau – nesuteikė kitų pasirinkimų. Akcentuojant socialines prostitucijos priežastis, besiverčianti prostitucija moteris vertinama kaip tiesioginės arba netiesioginės prievartos, seksualinio išnaudojimo ar kitų aplinkybių auka, o ne savarankiškai priėmusi tokią sprendimą moteris. Savanoriškumo samprata yra vartojama sąlygiškai: pasirinkimas yra ribotas ir nulemtas kitų veiksnių. Tai yra sudėtinis reiškinys, prostitucija nelaikoma asmeninio pasirinkimo pasekme.

■ *„Jos nekaltos, kad pateko į tą liūną, kažkas kitas kaltas – aplinka, nebuvo tėvų, buvo internatinė mokykla, kur augo, kur neįmanoma įgyti šeimos vertybių, darbo vertybių, nėra paprasčiausių įgūdžių, kartais higienos įgūdžių. Jos rašo mums istorijas savo, tai kartais skaitai ir gaudiniesi, jos dažniausiai prievartautos tėvų, patėvių, taiktėsi, parduotos jau vaikystėje už butelį. Ir žmonėms taip teisti...“* (citata iš interviu su socialine darbuotoja).

■ *„Jos yra įbaugintos, baugščios, tai yra nelegalus verslas, reikia slėpti, jos bijo dėl ateities, jos yra prigrąsdintos, kad bus atsakingos, pasodins į kalėjimą ir pan. Neretai jos neturi dokumentų, sako, kad juos pavogė ir jos negali tvarkytis gyvenimo. <...> Reikia kalbėti apie priežastis, kurios verčia moterį eiti. Ta ekonominė padėtis sunki, labai reta iš jų turi išsilavinimą normalu, nekalbant jau apie vidurinį ar pagrindinį. Ateina su*

kažkokiom 7 klasėm, nebaigtom, ateina iš šeimų, kur smurtas yra norma, tai, ką ji matė, tai nėra filmai su „S“ raide, tai – kasdienybė ir partnerių kaita, mane dar mažą už butelį kažkam parduodavo. Jos smurtą labai menkai atpažįsta, tokias kritines situacijas, ribines, kur jau lūžiai, smegenų sutrenkimai, nosys pasislenka, tragiškai, kai jos ateina, tai veidai asimetriški, ir tik tada pradeda suvokti. Emocinio tokio nelabai suvokia, labai dažnai tą prostituciją, norint užsimiršti, lydi alkoholis, paskui atsiranda narkotikai“ (citata iš interviu su socialine darbuotoja).

■ *„Moterį prostitute gali padaryti per vieną mėnesį, net jei pačiai to nenorint. Aš manau, kad kai kurie suteneriai tą ir daro. Kartais moterys net nesuvokia, ką jos daro, todėl mums atrodo, kad ji tai daro savo noru. Jos nežino, ką jaučia. Man, kaip socialinei darbuotojai, sunku suprasti, kad jos nežino, kaip jaučiasi. Visa tai ir įrodo, kad jos yra ne savo noru, bet dėl daugelio priežasčių įtrauktos į tai“ (citata iš interviu su socialine darbuotoja).*

■ *„Yra ir daug skepticizmo, pvz., policija – kas iš to, vis tiek jos ten sugrįžta, aišku, ta nuostata, jų grįžta praktika, jie daug mato, tikrai sugrįžta... nėra taip vienareikšmiška, įvairiai... Ir ne tik iš pareigūnų dažnai tenka išgirsti, kad per prievartą niekas neveža, iš tikrųjų nei vienos surištos niekas neveža, nes važiuoja dirbti indų plovėjomis, padavėjomis, o ten tik nuvažiavus paaiškėja, tai yra apgaulė, tai yra prievarta. Jie tiesmukai supranta – taip, surištos neveža. Kita vertus, jei gyvena kažkur tokiuose kaimuose, kur net aplinka ta pastūmėja tapti prostitute, požiūris aplinkinių, sąlygos gyvenime, tėvai savo vaikus parduoda ten už butelį, sakykim. Tai nėra taip, kad savo noru, negali sakyti, kad ne savo noru, bet tokiose sąlygose augo, gyveno, kad kitaip gal ir neįsivaizdavo tas žmogus, kad gali būti“ (citata iš interviu su psichologe).*

■ *„Aukos, nes nemanau, kad būdamas 12–13 m. žmogus svajoja būti prostitute. Galbūt daugiau svajojama, kad būsiu graži, turtinga, būsiu patraukli, vaikščiosiu su berniukais, o paskui kelias pasirenkamas, o jei jau savanoriškai, tai kitų kelių nematant. Paskatina užsiimti ta veikla – pinigai didelę čia reikšmę atlieka, kad gali greitai, kita vertus, gyvenimiškoji patirtis turi didelę įtaką, ar seksualinė prievarta, ar didelis kažko*

neturėjimas, tai irgi turi didelės įtakos, nes vieno tokio veiksnio nėra, noras įsitvirtinti“ (citata iš interviu su socialine darbuotoja).

Religinių organizacijų atstovai pabrėžia stiprią prostitucijos ir prekybos žmonėmis problemų sąsają ir prostitucija besiverčiančias moteris laiko prekiautojų žmonėmis aukomis, nesugebančiomis pasipriešinti prievartai. Taip pat dažniau nei kiti tyrimo dalyviai jie kalba apie moralinius problemos aspektus. Šiuo ir kitais atvejais vartojama aukos sąvoka taip pat respondentų siejama su šių moterų pasyvumu ir bejėgiškumu sprendžiant kylančias problemas.

Tyrimo dalyvavusios *sekso paslaugų teikėjos* prostitucijos reiškinį apibūdina kaip labai sunkią, nemalonią, pavojingą veiklą arba darbą, kuriam reikia daug fizinių ir psichologinių pastangų. Nė viena iš tyrimo dalyvavusių respondenčių nepaminėjo smalsumo ar malonumo, visos sekso paslaugas teikia dėl problemų, kurių kitais būdais nemoka ir nežino, kaip išspręsti. Tarp dažniausiai įvardijamų problemų nurodomas narkotikų vartojimas, pinigų jiems trūkumas, problemos šeimoje, sunki materialinė padėtis. Kaip teigė 3 iš 12 respondenčių, jos buvo priverstos teikti sekso paslaugas, tačiau pavykus ištrūkti laikui bėgant sekso paslaugas pradėjo teikti savarankiškai, neįsivaizduodamos kitų būdų pinigams uždirbti.

■ *„Man tai yra darbas. Aš galėdavau saulėgrąžas valgyt, malonumo jokio man nesuteikė nė vienas vyras. Greičiau padaryk, atiduok pinigus ir eik š...“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).*

■ *„Darbas pavojingas. Labiausiai bijau ligų. O šiaip dėl klientų, tai retai pasitaiko nemalonių, turiu nuolatinių klientų, kurie yra malonūs, ir man visai malonu su jais“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).*

■ *„Man tai būtinybė, tai vienintelis būdas, išskyrus vagystes, gauti pinigų. Tiek pragyvenimui, tiek narkotikams“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).*

■ „Prieš šešis metus mane apgavo ir išvežė į užsienį (Vokietiją). Mane apgavo draugo sesuo, ji pati ten dirbo, o sakydavo, kad dirba skalbėja, daug uždirba. Aš susigundžiau. Kai išvežė, nuvežė tiesiai suteneriui, kuris apmokė, kaip dirbti, ir nieko daugiau neliko. Iš Vokietijos buvau atgal parsiušta, nes mane besiverčiant prostitucija sulaikė policija. Po to susiradau pardavėjos darbą, bet po kurio laiko firma, kurioje dirbau, bankrutavo, buvau susinervavusi, ėjau stotyje gatvė, kažkoks vyras važiavo mašina, pamoję, pagalvojau, kodėl ir ne, juk jau dariau tai, o dabar kaip tik reikia pinigų. Taip vėl pradėjau dirbti prostitute jau čia, Lietuvoje“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

Nagrinėjant *sekso paslaugų teikėjų* nuomones apie sąlygas, kuriomis jos teikia sekso paslaugas, akivaizdu, kad bendroji aplinka susijusi su prievarta, gąsdinimu, neigiamais santykiais ir emocijomis (tarpusavyje, su klientais ir policija) ir stigmatizacija. Vienos respondentės kaip pagrindinius sunkumus nurodo nuolatinės darbo vietos neturėjimą, konkurenciją, patiriamą smurtą (psichologinį ir fizinį) ir nuolatinę baimę būti nubauostoms dėl nelegalios veiklos. Kita dalis respondentžių linkusi susitaikyti su esama padėtimi ir nesvarsto nei priežasčių, nei galimybių, kad gali būti kitaip.

■ „Sunkios darbo sąlygos, reikia daug vaikščioti, ieškoti klientų. Kartais iš praeivių atpažįsta, kad aš prostitutė, nors nieko nesako, bet jų žvilgsniai pasako viską, ką jie galvoja. Dažniausiai klientų ieškau baruose, gatvėje, prie jūros“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ „Jau pripratau, prie tokių darbo sąlygų, neišsivaizduoju, kad darbo sąlygos gali būti geresnės“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ „Kai pradėjau dirbti, labai jaučiau kitų prostitučių pavydą, kartais norėdavo atimti pinigus, apšnekėdavo. Nes beveik visos jos narkomanės, o aš nevartoju narkotikų, todėl turiu daugiau klientų ir daugiau uždirbu, dėl to joms labai pavydu. Iš policijos nieko gera nesulauksi, tyčiojasi, atima pinigus, man kol kas taip dar nėra buvę, bet girdėjau iš kitų klienčių. Klientai su manimi elgiasi normaliai, aš juk ne narkomanė, jų neapgaudinėjau, neapgavinėjau. Be policijos dar bijau „malaetekų“, t. y. tokių vaikinių, kurie turi po 20 metų, jie atvažiuoja su keliomis mašinomis, įsitempia per

prievartą, nusiveža kur nors ir prievartauja, tyčiojasi, nesumoka“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„Pirmi mėnesiai, pusė metų, gal metai labai sunku susitaikyti su tuo, ką tu darai. Nesinori, kad sužinotų artimieji. Juk ir policija pagauna ir dar kas nors. Nesinori viešumos. Dieną gyveni savo gyvenimą, o naktį rūšiesi į darbą. Toks naktinis gyvenimas“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).*

Dauguma *teisės* atstovų teigia, kad pagrindinis akstinas įsitraukti į intymių paslaugų teikimą yra pinigai, dažnai minima „profesijos“ sąvoka: „jos paprasčiausiai savo darbą daro, mes savo“, „pačios pasirenka tokią profesiją“ (citatos iš interviu su teisės atstovais). Aplinka, kurioje „dirba“ prostitutės, patiriama stigmatizacija ir kitos aplinkybės vertinamos kaip tam tikra „profesinė rizika“ ar „profesijos dalis“, dėl kurios reikia įgyti tam tikrų įgūdžių, kurie padėtų išvengti ar sumažinti galimą žalą. Kitas su prostitucijos, kaip darbo ar profesijos, vertinimu susijęs aspektas, patiriama žala paverčiama nematoma, t. y. savaime suprantama ir pateisinama²¹. Šiai nuomonei pritarė ir *keli sveikatos priežiūros specialistai*, tačiau profesijos, kaip pragyvenimo šaltinio, sąvoka vis dėlto buvo siejama su socialiniais veiksniais.

■ *„Neturtingos, kurios verčiasi tik dėl pinigų, bet yra ir kitokių aspektų. Jaunos merginos dėl neužimtumo tuo užsiima, tos, kurios iš asocialių šeimų, nes tokioms šeimoms nėra pakankamo ir reikalingo elgesio. Vėliau tokioms merginoms toks darbas patinka. Pagrindas, manau – jaunimo neužimtumas“ (citata iš interviu su sveikatos priežiūros specialiste).*

■ *„Priežastys, skatinančios verstis prostitucija, yra noras turėti greitai pinigų. Jų darbas sunkus, tačiau pinigai greitai uždirbami. Taip pat didelę įtaką daro televizija, nes prostitutės parodo žaismingai“ (citata iš interviu su sveikatos priežiūros specialiste).*

²¹ Prievartos pateisinimas, aukų kaltinimas dėl savęs pačių viktimizavimo kartu sumažina potencialią visuomenės paramą aukoms ir ją teikiančioms įvairioms organizacijoms. Monto, M. A., Hataling, N. 2001. Predictions of Rape Myth Acceptance Among Male Clients of Female Street Prostitutes. Violence against Women, Vol. 7 No. 3, March 2001. 275–293 p.

■ „Aš manau, kad yra vertybių sistema. O visuomenei didžiulę įtaką turi žiniasklaida. Tai poveikis, kuris ateina per neigiamą informaciją: filmus, šaudo gauda, pornografiją. Antras dalykas – visuomenės nuomonė, kad turi gyventi gerai ir greitai. Jos klausia, kodėl aš turiu sunkiai dirbti už penkis šimtus litų? Nemato galutinio rezultato moraline prasme“ (citata iš interviu su savivaldybės atstove).

Kita vertus, *teisės saugos atstovai* pripažįsta sudėtingą socialinį kontekstą, susijusį su „tokiu pasirinkimu“, tačiau, anot pašnekovų, policijos, kaip jėgos struktūros, darbas nėra susijęs su priežasčių paieška, jis daugiau sietinas su prostitucija besiverčiančių asmenų baudimu:

■ „Patenka tos, kur pinigų nematė, sunkiai gyvena, turi gerą išvaizdą, nors kitą kartą išvaizda gal ir nebūtina, linkusios prie lytinių santykių, bet pagrindinis dalykas – kur pinigų merginos nemačiusios“ (citata iš interviu su teisės saugos atstovu).

■ „Nubaudžiant prostitucija besiverčiančius asmenis bei atlygintinai besinaudojančius prostitucijos paslaugomis asmenis, yra kovojama su prostitucijos pasekmėmis, o ne priežastimis“ (citata iš vieno VPK rašto Vilniaus priklausomybės ligų centrui).

■ „Mūsų darbas konkrečiai susijęs su gaudymais, o ne priežasčių ieškojimu“ (citata iš interviu su teisės saugos atstovu).

Aiškinantis prostitucijos reiškinį, kur kas stipresnis teisės saugos pareigūnų argumentas vis dėlto yra vyraujanti paklausa, kuri lemia tiek prostitucijos mastą tam tikrame mieste (pvz., „Čia nėra rinkos prostitutėms. Čia nėra daug paklausos“), atitinkamos kategorijos prostitučių vyravimą ar lokalizaciją. Taip pat pastebima, kad didžiuosiuose miestuose populiarėja sekso paslaugų sandėriai internetu, tai pripažįstama greitesniu, saugesniu ir patogesniu būdu sandėriams sudaryti.

■ „Pagrindas – skelbimai laikraštyje: „mergina ieško bet kokio darbo“, „simpatiška mergina ieško gerai apmokamo darbo“. <...> Yra atskira ka-

tegorija, kuri kompiuterinėse tose pažintyse sėdi“ (citata iš interviu su teisės saugos pareigūnu).

■ „Koks apskritai miestiečių požiūris į prostitucija besiverčiančias moteris?“

„Manau, toks pat, kaip ir visur kitur. Blogai. Bet pasiklausinęjus gatvėje, to paprasčiausiai nežinos. Kas dažnai stotyje lankosi, galbūt kažką nugirdę bus, bet apskritai nėra taip, kad ten gatvėje stovėtų, prie viešbučių ar kur būtų matę. Yra labai pagrindinė veikla.“

„Tai tų moterų tiesiog neatpažįsta?“

Tikrai neatpažįsta. Galite praveisti visuomenės apklausą mieste. Manau gal tik kokie trys procentai yra, kurie galbūt kažką žino ar yra naudojęsi nebent“ (citata iš interviu su teisės saugos pareigūnu).

Tačiau ir aiškinant reiškinį paklausa, kuri, beje, turi lyties reikšmę, *teisės saugos atstovai* problemų sprendimą palieka pačioms sekso paslaugų teikėjoms. Kai visos susijusios problemos paverčiamos asmeninėmis, laikomasi nuostatos, kad sekso paslaugų teikėjos gauna tai, ko nusipelno (smurtas, prievarta, narkotikai)²². Tai stiprina ir stigmatizaciją, prostitucija besiverčiantys asmenys socialiai nevertinami kaip visaverčiai žmonės. Viešumoje prostitucija užsiimančios moterys vertinamas kaip pagrindinis blogio šaltinis. Vyrų nuostatos, kodėl jie perka moteris, sekso paslaugas, jų socialinis elgesys yra nekvestionuojami.

■ „Turi pats žmogus kapanotis, rodyti, kad nori išeiti, jog reikia pagalbos. Per pusantrų metų nei vienos nebuvo, kuri norėtų išeiti“ (citata iš interviu su teisės saugos pareigūnu).

■ „Yra sveikos jaunos merginos, kodėl jas išskirti ir teikti kažkokią pagalbą. Jeigu taip pradėti žiūrėti, daug kam tos pagalbos reikia – kiek yra vaikų, apleistų, neprižiūrimų, mokyklos nelankančių, kiek yra senelių ar dar kažkokių, nemanau, kad jas reikėtų kuo tai išskirti“ (citata iš interviu su teisės saugos pareigūnu).

²² Williamson C., Folaron G., 2003. Understanding the Experiences of Street Level Prostitutes. Qualitative Social Work. Vol. 2(3), 271–287 p. Sage Publications.

■ „Yra žemiausia sritis, kuri nesukontroliuojama jokiais būdais. Ten žmonės jau visiškai sugedę, jiems gyvenimas – kalėjimas, prostitucija, narkotikai. Jau ten sugedęs žmogus, jau iš to ištrūkti labai sunku, iš to rato“ (citata iš interviu su teisėsaugos pareigūnu).

Šiuo atveju tyrime dalyvavę *kitų sričių specialistai* kelia moters, kaip teikiančios paslaugą subjekto, išskyrimo iš viso reiškinio problemą. Didesnė jų dalis teigia, kad prostitucijos reiškinį reikia vertinti nevienareikšmiškai, nustant tam tikrą atsakomybę ir paklausą formuojantiems.

■ „Tai liečia ir bendruomenės narius, užsiimančius šia „pramoga paslauga“ (citata iš interviu su savivaldybės atstove).

■ „Jei įvestų įstatymą, kad baudžiamas klientas, gal mažiau būtų klientų. Bet per žinias, kai suima prostitutas, rodo jas praktiškai nuogas, o kliento nėra, tai diskriminacija, požiūris, kad ji bloga. Esam kalbėję su žurnalistais, kodėl rodomos jos? Gal nėra klientų? Yra, bet atsakymas: kaip mes galim įtraukti jo šeimą, o kaip jos šeima? Turi vyrus, vaikus, brolius, seseris. Turi būtų įsisąmoninimas, kad tai yra išnaudojimas. Jei tai yra nusikaltimas ir daro du žmonės, kodėl turi būti vienas atsakingas, o kitas ne? Suteneris tai išvis atskira kalba. Jis tas, kuris gyvena iš kito darbo. Išvis išnaudojimas“ (citata iš interviu su socialine darbuotoja).

■ „Mes visą laiką kalbam apie ją, mitų prisikūrę apie ją, bet mes kažkaip nekuriame mitų apie perkantį paslaugas. Nekalbam, kad jei yra seksualinių paslaugų teikėja, tai yra vyras, kuris perka seksualines paslaugas, ir yra moteris su vaikais, kuri kenčia, tai jos šeima. Yra daug platesnis laukas, kažkodėl nekalam apie vyrą ir jo pusę, jo gyvenimą“ (citata iš interviu su socialine darbuotoja).

Socialinė atskirtis ir teisės

Vienas svarbiausių bendravimą su sekso paslaugų teikėjomis ir tam tikrų paslaugų teikimo organizavimą lemiančių veiksnių – gėdos jausmas (stigma) ir žemas savęs ir savo teisių vertinimas.

Teisėsaugos pareigūnai pripažįsta, kad prostitucija besiverčiančios moterys vengia kreiptis į juos prievartos, smurto ar kitais atvejais, juolab kad daugelis nagrinėjamoje srityje dirbančių policijos pareigūnų yra vyrai.

■ *„Pas mus tikrai neateis ir neišsišnekės, tuo labiau mes likę vyrai visi, sunku bėdai užklupus“.*

„Pas mus kreipiasi dažniausiai tik telefonu, jei ateina, dažnai nenoriai kalba. Jei ateina pas mus pagalbos – visuomet padedam“ (citata iš interviu su teisėsaugos pareigūnu).

■ *„Narkomanės tai tikrai neina pas mus, jos apsigydo žaizdas ir vėl iš pradžių. O rimtesnės – priklausomai nuo situacijos, jei nėra kur dėtis, tai eina pas mus, o jei mano, kad apsieis be mūsų, tai kitą kartą ir mes patys sužinoję jas aplankom, klausiam, gal reikia padėt?“ (citata iš interviu su teisėsaugos pareigūnu).*

■ *„Jos visos tuoj į ašaras, tuoj atsiprašau, daugiau taip nedarysiu, bet iš kitos pusės, jei su jom per daug griežtai, tai užsidaro savy ir nieko nesako, bet čia normaliai reikia bendrauti, kad susišnekėti ir viskas. Nerėkt ant jų, nesmerkti“ (citata iš interviu su teisėsaugos pareigūnu).*

Prostitucija besiverčiančios moterys policijos pareigūnus įvardija kaip vieną iš didžiausių patiriamos prievartos, pažeminimo šaltinių. Vargu ar gali kitaip šiuo metu būti, kai policija „gaudo ir baudžia“ prostitucija besiverčiančius asmenis, o didžioji visuomenės dalis jas ignoroja arba smerkia.

■ *„Policininkai daro spaudimą, kurio merginos neatlaiko, ir bylos nutrūksta. Sunku kreiptis į policiją, bet jei randi kalbą, tai visai kitaip. <...> Policininkas toks jaunas yra, sako, nebijok, viskas bus gerai, kreipkis, jeigu reikės. Kuo švelniau su merginom elgsis, tuo geriau, tuo daugiau informa-*

cijos gaus. <...> Nesiskaito policininkai, ne visi, bet nesiskaito.“

„Policija elgiasi žeminančiai, niekina, yra buvę, kad ir pinigų, mobilius telefonus atima.“

„Policija, jie pagauna ir tyčiojasi, įžeidinėja, kartais atiminėja pinigų žadėdami už tai nerašyti baudos.“

„Policija liepia duoti penkiasdešimt litų ir sako, kad nerašys baudos, bet paima pinigų ir išrašo baudą.“

(Citatos iš interviu su sekso paslaugų teikėjomis.)

Be konfliktų su policija (baudimas, niekinimas, įžeidinėjimai ir kita), minimi ir konfliktai su klientais (prievara, smurtas, pinigų nesumokėjimas, tyčiojimas, elgesys kaip su daiktu), konfliktai su kitomis sekso paslaugų teikėjomis (įžeidinėjimai, fizinė jėga naudojama tarpusavyje konkuruojant dėl klientų, ypač tarp jaunesnių ir vyresnių bei patyrusių ir tik pradedančių teikti sekso paslaugas), konfliktai su sveikatos priežiūros įstaigomis (darbuotojų ignoravimas kaip sekso paslaugų teikėjų ar narkotikų vartotojų), konfliktai su „stogais“ (prievara, smurtas, reikalavimas dalytis pinigais), konfliktai šeimoje (priekaištai iš šeimos narių, supratimo, palaikymo stoka). Tik kelios moterys teigė, kad didelių konfliktų joms nekyla, o mažų konfliktų kyla visiems, todėl jų nesureikšmina.

■ *„Daugiausia problemų sukelia klientai, nes jie gali ir primušti, ir sužaloti, nesumokėti, nuvežti kur nors ir palikti. Būna ir taip, kad susitari su vienu klientu, išsiveža kur nors, o ten dar laukia kokie penki“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„Daug ką reiškia šiame darbe klientai – girti, grubūs, neduoda pinigų, sako blogai dirbai“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„Daugiausia sukelia problemų jaunos merginos, nes jos greičiau susiranda klientų“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„Turiu mokėti kažkokiems vaikinams, kurie mus reketuoja ir sakosi esą mūsų „stogas“. Tačiau jie niekuo mums nepadedą, tik paima pinigų už vietą“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

Pažymėtina, kad daugelis sekso paslaugų teikėjų nepasitiki valstybinėmis institucijomis ir jų teikiama pagalba. Būdamos marginalizuotos visuomenės, dažnai patirdamos priekabiavimą, tyrime dalyvavusios respondentės jaučia neigiamą, smerkiantį tiek artimųjų, tiek visuomenės požiūrį. Todėl daugelis respondenčių, stengdamosi ignoruoti visuomenės daugumos nuomonę, linkusios slėpti nuo savo tėvų, vaikų, sugyventinių savo pajamų šaltinį: į klausimą „*Kaip, Jūsų nuomone, Jūsų darbą / veiklą vertina kiti (Jūsų tėvai, broliai, seserys ar kiti artimieji, kaimynai ir aplinkiniai, klientai)*“⁶, respondenčių atsakymai „neigiamai“ ir „jie nežino“, „nežino pati, nerūpi“ pasiskirsto beveik tolygiai.

■ „*Pas gydytojus kai vedu mergaitę, žiūri, klausinėja, ar ne narkomanė. Man ne galvoj, aš nevartuju, man vaikas pirmoj eilėj. Įtarinėja, kad esu apsvaigusi. Motinėle dar priloja visko*“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ „*Mano tėvams yra gėda, kad aš esu narkomanė ir prostitutė. Kam nebūtų gėda? Man irgi būtų, jei mano vaikas būtų toks, koks aš. Tėvai man daug kartų bandė padėti, mokėjo už gydymą nuo narkotikų, tačiau jie nesupranta, kad aš noriu, bet negaliu. Dabar tėvai stengiasi atsiriboti nuo manęs, nes mato, kad nieko gera nėra iš manęs*“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ „*Mano sugyventinis taip pat narkomanas, tačiau aš jam nesakau, kad užsiiminėju dar ir prostitucija, slepiu nuo jo, sakau, kad einu vogti ar pan.*“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ „*Prieš kaimynus gėda, jie žiūri kaip į parpuolusius žmones. Man atrodo, kad jie žino, kuo aš užsiimu, tačiau nežinau, gal jie ir nežino, bet man atrodo, kad jie žiūri su panieka*“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ „*Mano vyras šiuo metu kalėjime, jis nežino, kuo aš užsiimu. Jei sužinotų, aišku, kad pasmerktų. Nuo tėvų irgi slepiu, gyvenu atskirai, todėl jie nieko nežino*“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

Pažymėtina, kad tyrime dalyvavusios sekso paslaugų teikėjos pasižymi itin siaurais socialiniais ryšiais, jos bendrauja su nedaugeliu. Į klausimą, kaip dažnai bendrauja su įvairiais žmonėmis ir institucijų atstovais, dažniausiai („kasdien“) respondentės nurodė kitas sekso paslaugų teikėjas, narkotikų pardavėjus ir klientus. Tarp įvairių institucijų atstovų dažniausiai minimi socialiniai darbuotojai (kasdien, kas antrą dieną), daug rečiau – sveikatos priežiūros įstaigų atstovai (dalis respondenčių nurodo „2–3 kartus per mėnesį“ ar rečiau; kreipiamasi tik iškilus problemoms, kurių negali išspręsti pačios). Tarp rečiausiai nurodomų įstaigų minimos vaikų lankomos mokyklos („labai retai“ arba „niekada“). Apibendrinant respondenčių atsakymus, galima teigti, kad jos vengia viešų institucijų, ypač tų, kuriose gali būti nustatyta jų veikla.

Kitas svarbus su siaurais socialiniais ryšiais susijęs aspektas: vis siaurėjantys ryšiai su įvairių institucijų atstovais, kasdienybėje taikomos nekonvencinės apsaugos priemonės ir savarankiški problemų sprendimų būdai mažina įvairias paslaugas prostitucija besiverčiančiais asmenims teikiančių organizacijų galimybes užmegzti su jomis konstruktyvų, abipusiu pasitikėjimu pagrįstą ryšį. Tokia padėtis didina prostitucija besiverčiančių asmenų socialinę atskirtį, kurią įveikti ypač sunku be išorinių asmenų pagalbos ir visuomenės paramos.

Tyrimo duomenimis, šiuo metu problemas sprendamos sekso paslaugų teikėjos linkusios kreiptis į įstaigas ar organizacijas, kurios specializuojasi, teikia specializuotas paslaugas prostitucija besiverčiantiems asmenims, vartojantiems narkotikus (pastarąsias dažniausiai įvardija kaip įstaigas ar organizacijas, į kurias kreiptųsi reikiant pagalbos. Pažymėtina, kad maža dalis respondenčių nurodė nežinančios, kur gali kreiptis esant reikalui). Šios paslaugos apskritai gali būti įvardijamos kaip žalos mažinimo programos. Kaip pagrindinius argumentus respondentės nurodo neutralų, nesmerkiantį požiūrį ir teikiamą pagalbą. Sekso paslaugų teikėjos nurodė, kad labiausiai vengia kreiptis į gydytojus dėl jų smerkiančio požiūrio ir nenoro padėti.

■ *„Sudėtinga su gydytojais, nes žiūri į mus kaip į žemiausią lygį, elgiasi atmetinai, nesuteikia kokybiškos pagalbos, dėl tos pačios problemos jeigu kreipsis normalus žmogus, tai jis ją gaus, aplink jį šokinės, o jei narko-*

manas kreipsis, tai sulauks tik atmestinos pagalbos“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„Jei reikia eiti į polikliniką, tai ten nuėjusi nesakau, kad esu prostitutė ar narkomanė, jei pasakyčiau, būtų tik blogiau, juk bijo mūsų. Apie save drąsiai galiu papasakoti tik Vilniaus priklausomybės ligų centre, AIDS centre, nes ten jie dirba su tokiais žmonėmis ir galima jiems viską atvirai pasisakyti“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).*

■ *„Kiekvieną dieną, manau, vartojantiems narkotines medžiagas anoniminiai kabinetai yra labai gerai. Gauni prezervatyvų, kai neturi pinigų, naujų švirktų, adatų, pasitikrinti kraują, nes kitur reikia mokėti“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).*

■ *„Pro retą užėinu į Moterų krizių centrą, nebent mes pasisveikinam, pasišnekam, niekad nieko nesakau, kada blogai būna ar kaip, niekad nesakau. Kas iš to? <...> Mažai kada čia užėidavau, nes grafikų mažai žinodavau, kaip keičiasi, kaip dirbdavo. Neidavau dažnai, jos man daug ką šiaip padėjo“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).*

■ *„Pas gydytojus stengiamės kreiptis, tik pas tuos, kuriuos pasiūlo anoniminio kabineto darbuotojai, nes tada jie normaliau į mus žiūri“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).*

Kitas sekso paslaugų teikėjų žemą savęs vertinimą, menkus socialinius išteklius (įskaitant išsimokslinimo lygį) atskleidžiantis aspektas susijęs su ribotu galimų alternatyvų dabartiniam pajamų šaltiniui įsivaizdavimu. Tai kartu atskleidžia menką veikiančių socialines paslaugas teikiančių organizacijų žinomumą ir naudojimąsi jomis. Nuo narkotikų priklausomos moterys nurodo, kad būtų sunku rasti kitą narkotikams įsigyti reikalingas pajamas garantuojantį darbą.

■ *„Tik vagystės. Daugiau nieko. Kol esu priklausoma, nieko negaliu. Gyvenimą galiu pakeisti tik metusi vartoti narkotikus, tačiau priklausomybė stipresnė už mano norą. Dabar aš tik galiu pasvajoti apie geresnį gyvenimą. Labai noriu šeimos, su pavydu žiūriu į normalius, normalų darbą*

dirbančius žmones, į gatve einančias nėščias moteris. Aš irgi noriu savo šeimos, tačiau dabar negaliu, nes ką aš galiu tai šeimai suteikti. Nieko“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

„Manau, kad reikia iš viso išvažiuoti į kitą miestą, kur niekas manęs nepažinotų, tada gal ir galima kažką pakeisti gyvenimą. Bet neturiu tokių galimybių, kas manęs svetur laukia? Niekas“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„Bijau galvoti apie rytojų. Verstis kitais dalykais, žinoma, norėčiau, bet kokiais...? Nežinau, neplanuoju į priekį. Kaip yra, taip yra. Bijau net pagalvoti, nes jaučiu, kad jau greitai dėl amžiaus negalėsiu dirbti tokio darbo“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„Gal galėčiau dirbti kad ir pardavėja, tačiau tai mažai apmokamas darbas. Aš dabar kartais per vieną dieną tiek, kiek dirbdama pardavėja uždirbčiau tik per mėnesį. Jei mesčiau prostituciją, tai tik gal dėl vaiko“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

Vyraujantis sekso paslaugų teikėjų padėties suvokimas, jos vertinimas, taip pat ir uždirbamų pajamų teikiamas santykinis saugumas ir galia gali iš dalies paaiškinti jų daugiau teigiamas nei neigiamas nuomones apie prostitucijos legalizavimą. Dauguma respondenčių kaip pagrindinį pranašumą nurodo išivaizduojamą saugumą, galimybę spręsti patiriamo smurto problemas.

■ *„Aš legaliai dirbčiau, jei būtų galima užsidirbti nemažai pinigų. Juk legaliai būtų ir saugiau, ir tam būtų skirtos patalpos, manau, kad čia būtų toks pat darbas kaip ir kiti, nieko čia labai jau blogo“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„Legaliai dirbti sutikčiau. Manau, kad tai būtų saugu dirbti, būtų galimybė nuolat tikrintis sveikatą pas gydytojus. Jeigu nėra galimybės dirbti kitą darbą, tai čia būtų ne taip jau ir blogai“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„Jei būtų legalizuota, būtų mažiau problemų. Aš nežinau, ar norėčiau dirbti legaliai prostitute, jei būtų galimybė iš viso nedirbčiau tokio darbo“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„[Legaliai dirbti] sutikčiau, nebijočiau policijos persekiojimų, baudų, taip vadinamų „stogų“. Nežinau, kaip tiksliai pasakyti, bet būtų kur kas geriau“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

Išsamesnė informacija apie teisinį reguliavimą ir jo vertinimą pateikiama kitame skyriuje.

Teisinis sekso paslaugų teikėjų statusas

Teisinio reguliavimo sistemos

Teisinis sekso darbo reglamentavimas atspindi valstybės požiūrį į patį reiškinį, jo priežastis ir valstybės institucijų vaidmenį. Pagrindiniai sekso paslaugų teikimo reguliavimo būdai yra trys: kriminalizacija arba draudimas (baudimas), reglamentavimas (įteisinimas) ir dekriminalizavimas (abolicionistinis modelis)²³.

Kriminalizavimas. Prostituciją kriminalizuojančios sistemos vertina šį reiškinį kaip visuomenės moralei ir etikai kenkiantį nusikaltimą. Pagal vienas sistemas daugiau toleruojami sekso paslaugas teikiantys asmenys ir daugiau dėmesio skiriama sąvadautojams, pagal kitas prostitucija vertinama kaip socialinė liga, o į sekso paslaugas teikiantys asmenys – kaip „nusikaltėliai“, „moraliniai liginiai“ ir „socialiniai parazitai“. Įstatymais nustatyta, kad apginti ir saugoti valstybės žmonių moralę turi vyriausybė. Toks reguliavimo būdas pasirinktas 12 iš 27 Vidurio ir Rytų Europos ir Vidurio Azijos valstybių, tarp jų Baltarusijoje, Rusijoje, Kroatijoje. Taip pat jis pasirinktas Islandijoje, Kinijoje, Japonijoje (tik vaginalinis seksas), keliose JAV valstijose. Be Lietuvos, daugiau nežinoma už individualų sekso darbą baudžiančių Europos Sąjungos (ES) valstybių.

Reglamentavimas (įteisinimas). Šį modelį įgyvendinančios valstybės vertina sekso darbą kaip morališkai neutralų reiškinį. Sekso verslo reguliavimas – tai viešnamių, individualios prostitucijos licencijavimas, sekso paslaugų teikėjų sveikatos tikrinimas, geografinių zonų, kuriose paplitusi sekso industrija, išskyrimas ir mokesčių iš šios veiklos rinkimas. Sekso paslaugų teikimas neturint licencijos baudžiamas. Šis modelis pagrįstas liberaliu principu: kiekvienas žmogus turi teisę nuspręsti, kaip naudotis savo kūnu, ir šią teisę reikia gerbti (Vokietija, Austrija, Olandija, Graikija, Šveicarija, Turkija).

²³ Šiame skyriuje naudota medžiaga iš CEEHRN (2005). Sex Work, HIV/AIDS and Human Rights in Central and Eastern Europe and Central Asia, taip pat atnaujinta informacija iš CEEHRN, taip pat Pajumets M. Prostitution – A Social Problem? The views of prostitution's nature, causes and effects in the Baltic states and north-western Russia. Tallinn, 2004.

Pagal neoreguliacinę sistemą viešnamiai ir sąvadavimas draudžiami, tačiau reguliuojama atskirų prostitučių veikla (Latvija ir Vengrija Vidurio Europoje).

Dekriminalizavimas. Pagal šią sistemą leidžiama pirkti ir parduoti seksą už pinigus, pirkėjo ir pardavėjo santykiai vertinami kaip laisvas suaugusiųjų bendravimas, sąvadavimas – kaip prekyba žmonėmis. Sekso darbas nėra reguliuojama veikla, vyriausybė kišasi tik prievartinio sekso darbo atveju ar kai paslaugų teikėjas yra nepilnametis asmuo. Šios sistemos tikslas – panaikinti sekso darbą reguliuojančius ar draudžiančius įstatymus ir sustiprinti kovą su sąvadavimu reguliuojančius aktus. Šalys, kurios atsisako reguliavimo, siekia dekriminalizuoti ir mažinti sekso darbu užsiimančių asmenų socialinę atskirtį. Toks reguliavimas taikomas 13 iš 27 posovietinių valstybių (tarp jų daugelyje naujųjų ES narių: Čekijoje, Estijoje, Lenkijoje, Slovakijoje, Slovėnijoje), taip pat daugelyje senųjų ES šalių (Prancūzija, Airija, Italija, Ispanija ir Didžioji Britanija), Norvegijoje, Šveicarijoje.

Kai kurie autoriai išskiria *neoabolicionizmą* – reguliavimo formą, kai baudžiamas ne paslaugas teikiantis, o jas perkantis asmuo, t. y. numatoma seksualinių paslaugų pirkėjo už atlyginimą atsakomybė. Pagal šią sistemą viena pagrindinių sekso darbo priežasčių – lyčių galios disbalansas, kai vyrai naudojami moterų socialine ir ekonomine padėtimi savo poreikiams tenkinti. Toks reguliavimas taikomas pakankamai neseniai; tarp neoabolicionizmą įgyvendinančių valstybių yra Švedija, Suomija, Islandija. Kiek šis modelis pasiteisina ir ar verta jį įgyvendinti, svarstoma ir Norvegijoje²⁴.

Be to, svarbu kaip įgyvendinamas teisės aktais įtvirtintas reguliavimas. Tos pačios teisinio reguliavimo sistemos šalyse praktika, kaip baudžiamos ar nebaudžiamos sekso paslaugų teikėjos, gali būti skirtinga. Pavyzdžiui, pagal palyginamuosius duomenis iš Baltarusijos ir Makedonijos, nors abi šalys baudžia sekso paslaugų teikimą, vienoje daugiau registruojama nustatytų sekso paslaugų teikimo atvejų. Tokį skirtingą įstatymo įgyvendinimą galima aiškinti tuo, kad vienoje šalyje policija sekso paslaugų teikėjų baudimą ir jų išaiškinimą vertina kaip svarbią užduotį, o kitoje tai nėra laikoma prioritetine

²⁴ Norvegijos iniciatyva Oslo universiteto tyrėjai atliko palyginamąją analizę tarp neoabolicionistinio modelio (Švedijos) ir dekriminalizacijos (Danijos). Šaltinis, pvz., <http://www.norden.org/tema2004/tal/sk/6-skilbrei040415.asp>.

veiklos sritimi. Kanadoje prostitucija legali, tačiau daugelis su prostitucija susijusių veiksmų yra nelegalūs ir paprastai lemia dažną sekso paslaugų teikėjų baudimą bausmėmis ar net areštu. Atskirose dekriminalizavimą įteisinusiose valstybėse dažnai tikrinami būtent sekso paslaugų teikėjai ir nustatomi kiti įstatymų nuostatų pažeidimai (pavyzdžiui, dėl gyvenamosios vietos registravimo), todėl faktiškai sekso paslaugų teikėjos yra nuolat policijos akiratyje, nors pats vertimasis sekso paslaugomis nėra draudžiamas įstatymais.

Valstybių požiūris, kaip reikėtų reguliuoti ar nereguluoti sekso paslaugų teikimo ir gavimo, kinta. Šalys peržiūri savo teisinę bazę, taip pat diskutuojama, ar praktiškai vyksta teisinis reguliavimas ir jo praktinis taikymas, ar verta jį keisti. Pavyzdžiui, 2005–2006 m. Vidurio ir Rytų Europoje įvyko trys teisinio reguliavimo pakeitimai. Moldova ir Ukraina pakeitė kriminalizavimą dekriminalizaciniu reglamentavimu. Lietuvoje įvestas besinaudojančiųjų prostitucijos paslaugomis baudimas ir kitos tikslinančios nuostatos, kurios nagrinėjamos kitame skyriuje. Bulgarijoje, Čekijoje ir dalyje kitų valstybių, kuriose individualaus sekso darbo veikla dekriminalizuota, diskutuojama, ar verta reguliuoti sekso paslaugų teikimą. Šiaurės Europoje, kur stiprus judėjimas už lygias moterų teises, vyksta diskusijos, ar pasiteisina Švedijos praktika bausti prostitucijos paslaugomis besinaudojančius asmenis; paskutiniu metu šią praktiką perėmė dvi Skandinavijos šalys.

Teisinis reguliavimas Lietuvoje

Lietuvoje baudžiama tiek už prostitucijos paslaugų teikimą, tiek už jų gavimą²⁵, taip pat už sąvadavimą ir verslo organizavimą bei prekybą žmonėmis (išsamesnė informacija apie bausmes pateikta 1 lentelėje).

1 lentelė

Veikla	Asmenys, kuriems taikoma bausmė	Asmuo, kurio atžvilgiu daroma draudžiama veikla; kitos aplinkybės	Bauda / bausmė	Įstatymo straipsnis
1	2	3	4	5
Vertimasis prostitucija ir paslaugų pirkimas	Pilnametis (nepilnamečiai nėra baudžiami pagal 2005 m. pakeitimus)		300–500 Lt bauda Už pakartotinį – 500–1000 Lt bauda arba iki 30 dienų administracinio arešto	ATPK 182(1) str.
Sąvadavimas, pelnymasis iš kitų žmonių prostitucijos	Fiziniai ir juridiniai asmenys	Pilnamečio asmens atžvilgiu	Bauda ar laisvės apribojimas ar areštas ar laisvės atėmimas iki 4 m.	BK 307 str. (1 dalis)
		Nepilnamečio asmens atžvilgiu	Laisvės atėmimas 2–8 m.	BK 307 str. (3 dalis)

²⁵ LR administracinių teisės pažeidimų kodekso 182⁽¹⁾ straipsnis.

1	2	3	4	5
Įtraukimas į prostituciją	Fiziniai ir juridiniai asmenys	Pilnametis	Bauda arba laisvės apribojimas, arba areštas, arba laisvės atėmimas iki 3 m.	BK 308 str. (1 dalis)
		Pilnametis, kuris priklausomas materialiai, dėl tarnybos ar kitaip, arba jei panaudota prievarta, apgaulė ir pan.	Laisvės atėmimas 2–7 m.	BK 308 str. (2 dalis)
		Nepilnamečio asmens atžvilgiu	Laisvės atėmimas 2–7 m.	BK 308 str. (2 dalis)
Organizavimas ir vadovavimas prostitucijai, asmens gabenimas (su to asmens žinia) iš ar į Lietuvą prostitucijos tikslais	Fiziniai ir juridiniai asmenys	Pilnamečio asmens atžvilgiu	Laisvės atėmimas iki 6 m.	BK 307 str. (2 dalis)
		Nepilnamečio asmens atžvilgiu	Laisvės atėmimas 2–8 m.	BK 307 str. (3 dalis)
Prekyba žmonėmis (taip pat prostitucijos ir pornografijos tikslais)	Fiziniai ir juridiniai asmenys	Ne vaiko atžvilgiu	Laisvės atėmimas 2–10 m. Organizuoto nusikaltimo atveju ar kai prekiaujama ne vienu asmeniu – 4–12 m. laisvės atėmimas	BK 147 str.
		Vaiko atžvilgiu	Laisvės atėmimas 3–12 m. Organizuoto nusikaltimo atveju ar kai prekiaujama ne vienu asmeniu – 5–15 m. laisvės atėmimas	BK 157 str.

1	2	3	4	5
Išnaudojimas pornografijos tikslais	Fiziniai ir juridiniai asmenys	Vaiko atžvilgiu	Bauda arba areštas, arba laisvės atėmimas iki 5 m.	BK 162 str.
Pornografinio turinio dalykų platinimas (taip pat pagaminimas ir įsigijimas platinimo tikslais)	Fiziniai ir juridiniai asmenys		Viešieji darbai arba bauda, arba laisvės apribojimas, arba laisvės atėmimas iki 1 m.	BK 309 str. (1 dalis)
		Vaikas ar vaizduojamas asmuo kaip vaikas	Bauda arba laisvės atėmimas iki 2 m.	BK 309 str. (2 dalis)
		Mažametis vaikas; dideli pornografinio turinio dalykų kiekiai	Laisvės atėmimas iki 5 m.	BK 309 str. (3 dalis)
Pornografinio turinio dalykų demonstravimas ar reklamavimas	Fiziniai ir juridiniai asmenys		Viešieji darbai arba bauda, arba laisvės apribojimas, arba areštas	BK 309 str. (4 dalis)
		Vaikas ar vaizduojamas asmuo kaip vaikas	Bauda arba laisvės atėmimas iki 2 m.	BK 309 str. (2 dalis)

Sekso paslaugų teikimas nuo sovietinių laikų išliko administraciniu teisės pažeidimu, kuris užtraukia baudą. Bauda už paslaugų teikimą siekia nuo 300 iki 500 litų. Už pakartotinį nusižengimą ji didėja nuo 500 iki 1000 litų. Nustatytas pakartotinis vertimasis prostitucija gali užtraukti ir administracinį areštą iki 30 parų.

Nuo 2005 m. liepos mėn. įvesti du svarbūs pakeitimai²⁶. Švedijos pavyzdžiu įvesta bausmė už atlygintinį naudojamąsi prostitucijos paslaugomis. Bausmė už tokį nusižengimą yra tokia pati kaip ir bausmė už vertimąsi prostitucija, t. y. prostitucijos paslaugų pirkėjas yra prilygintas šias paslaugas teikiančiam asmeniui. Kitu pakeitimu numatyta, kas yra atleidžiamas nuo

²⁶ LR administracinių teisės pažeidimų kodeksas, 182 (1) straipsnis. Vertimasis prostitucija ar atlygintinis naudojimas prostitucijos paslaugomis (2005-06-16, Žin., 2005, Nr. 83-3040 (2005-07-07)).

administracinės atsakomybės už vertimąsi prostitucija. Tai asmenys, įsitraukę į sekso paslaugų teikimą dėl prekybos žmonėmis ar dėl materialinės ar kitos priklausomybės, dėl prieš juos panaudotos prievartos ar apgaulės, taip pat į prostituciją būdami nepilnamečiai įtraukti asmenys. Kad asmuo būtų atleistas nuo administracinės atsakomybės, ji (jis) turi būti pripažinta (-as) nukentėjusia (-iu) baudžiamajame procese.

Būtina akcentuoti, kad Lietuvoje vertimasis prostitucija ir atlygintinas naudojimas ja užtraukia administracinę, o ne baudžiamąją atsakomybę. Tuo tarpu už tokius nusikaltimus kaip pelnymasis iš kito asmens prostitucijos, sąvadavimas, įtraukimas į prostituciją ir prostitucijos organizavimas, kaip ir už prekybą žmonėmis, baudžiama pagal Baudžiamąjį kodeksą. Be to, už pastaruosius nusikaltimus gali būti nubausti tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys.

Reikia atkreipti dėmesį, kad kodeksai neskirsto nusižengusiųjų ar nusikaltusių subjektų pagal lytį, todėl jie taikytini tiek vyrams, tiek moterims.

Nepilnamečių asmenų atžvilgiu padarytiems nusikaltimams nustatytos griežtesnės sankcijos. Tai rodo, kad šalies įstatymų leidėjai bando apsaugoti nepilnamečius nuo jų įtraukimo į prostituciją ir pornografiją, taip pat užkirsti kelią pelnymuisi iš nepilnamečių asmenų prostitucijos. Vis dėlto praktiškai reikia įrodyti, kad nepilnametį įtraukę ar iš jo (jos) prostitucijos pelnėsi asmenys žinojo, kad būtent nepilnametis jų padedamas užsiiminėjo prostitucija. Tai keblus klausimas, nes dažnai tokiame versle tikrieji asmens duomenys neatskleidžiami, ir prostitucija užsiiminėjantys asmenys slepia savo tikrąjį amžių, o išvaizda gali būti apgaulinga. Tad nusikaltėlis negalės būti kaltinamas nepilnamečio įtraukimu į prostituciją ar pelnymusi iš nepilnamečio prostitucijos, jei nebus akivaizdžių duomenų, kad tikrasis nepilnamečio asmens amžius jam (jai) turėjo būti žinomas.

Siekiant kontroliuoti ir reglamentuoti sekso paslaugų teikimą, 2000 m. liepos 18 d. buvo priimtas šalies reklamos įstatymas, kuris draudžia bet kokiomis formomis ir priemonėmis skleisti sekso paslaugų reklamą. Tačiau šiuo metu nėra dviprasmius skelbimus spaudoje draudžiančių teisinių priemonių.

Teisė ir teisėsauga praktikoje

Su prostitucija susijusių nusikaltimų Lietuvoje statistika bei kriminologinių tyrimų duomenys patvirtina, kad reiškinys auga ir geriau vyksta nusikalstamumo išaiškinimas. Pavyzdžiui, 1998 m. pagal 182 straipsnio 1 dalį (vertinamą prostitucija) buvo išaiškinti 249 suaugę ir 19 nepilnamečių asmenų. 2001 m. – 251 suaugęs ir 21 nepilnametis, 2002 m. – atitinkamai 372 ir 27. O tuo tarpu 1994 m. buvo iškelta tik 58 administracinės bylos už vertinamą prostitucija. Taigi akivaizdu, kad Lietuvoje besiverčiančių prostitucija asmenų daugėja²⁷.

Vertimasis prostitucija: išaiškinti asmenys

Metai	Pilnamečiai	Nepilnamečiai
1991	50	8
1998	249	19
2001	251	21
2002	372	27

Įgyvendinant teisinį reguliavimą, praktiškai susiduriama su daugeliu problemų. Įrodyti sekso paslaugų teikimą ir gavimą už materialinį užmokestį nėra paprasta, tad nenuostabu, kad įvedus naują teisės normą dėl prostitucijos klientų baudimo pirmą kartą ši norma buvo pritaikyta, t. y. pirmasis prostitucijos klientas nubaustas bauda tik praėjus 4 mėnesiams nuo pakeitimų įsigaliojimo²⁸.

Interviu metu teisėsaugos atstovai minėjo, kad darbo specifika (dažniausiai susijusi su paslaugų pirkimo imitavimu) lemia, jog ilgainiui prostitucija besiverčiančios moterys atpažįsta pareigūnus ir tai mažina galimybes jas bausiti. Dėl to su prostitucija dirbantys pareigūnai dažnai keičiami, šioje srityje jie dirba kelerius metus. Dažniausiai pareigūnai darbo konkrečioje srityje „mokosi“ bedirbdami. Kalbėdami apie tam tikrus mokymus, tyrime dalyvavę pareigūnai daugiausia minėjo įvairių nevyriausybinų organizacijų rengiamus mokymus, savivaldybės organizuojamus pasitarimus.

²⁷ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. Savivaldybių policijos tarnybinės veiklos rezultatų ataskaita, 1999-2006. Prieiga per internetą: <http://www.nplc.lt/stat/atas/pd/sptarn.htm>

²⁸ Vilniuje nubaustas ir prostitučių klientas. Delfi, 2005 m. spalio 19 d.

Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7742077>.

■ „Geriausia mokytis dirbant, o ne iš pasakojimų.“

„Kiek reikia laiko, kad naujas darbuotojas perprastų darbą?“

„Nuo pusės iki pusantrų metų – priklauso nuo darbuotojo.“

„Per praktiką išmokstama. Jei nori dirbti, tai per 2–3 mėnesius atstoji į savo vėžes.“

„Maždaug apie metus padirba ir keičiasi. Susipažįsti su visom, visas jas pažįsti. Tai paskui tas darbas, ar kokius užsakymus organizuoti, tai tik paskambini, o jos jau vos ne iš balso pažįsta.“

(Citatos iš interviu su teisėsaugos pareigūnais.)

Aptariant kasdienės prostitucijos srityje dirbančių teisėsaugos pareigūnų problemas, dažniausia minimos įstatymų taikymo praktikos, jų netobulumas sąvadavimo bylose. Plačiaja prasme menkas sąvadautojų baudžiamumas, bausmių taikymas atspindi visuomenės nuomonę, kad didžiausia kaltė verčiama prostitucija besiverčiančioms moterims, o ne sąvadautojams.

■ „Kokios problemos dirbant su prostitucija, kokie trukdžiai?“

„Įstatymai per siauri. Reikia įdėti labai daug darbo, užfiksavimo, kad įrodyti, jog tas žmogus sąvadauja. Su narkomanijos sritim taip pat. Mažas baudžia lengvai, o stambias taip pat kaip mažas. Dirbi pusantrų metų, pagauni, sulaukai – gauna aštuonis mėnesius arešto platintojai – laba diena.“

„Nukenčia labiausiai merginos, o sąvadautojai lieka...“

„Realiai yra įstatymas, teismas pripažįsta, kad jie kalti, pagal įstatymą nuteisia, koks įstatymas, pagal jį ir nuteisia, bet šiai dienai daugiausia lygtinai, nu, ten laisvės atėmimu bausmės vykdymą atidedant 2 ar 3 metams, bet realiai laisvės atėmimu dar nei vienas nenubaustas. Buvo, va, vienas toks iš žymesnių atvejų neseniai, labai ilgai vykdoma operacija buvo, buvo byla, čia jam apygardos teisme skyrė lygtinai, apygardos prokuroras bandė skusti sprendimą, bet vis tiek apeliacinis teismas atmetė visus skundus ir nesugriežtino. Tokia yra praktika, dabar įstatymas sugriežtėjo, kas liečia prekyba žmonėmis ir pan.“

„Vėlgi įstatymai. Labai sunku iš paprastos bylos padaryti slaptą liudytoją. Įstatymai, prokurorų, teisėjų požiūriai, daug kainuoja tokių liudytojų programa, o pinigų visur trūksta.“ (Citatos iš interviu su teisėsaugos pareigūnu.)

Prie praktinio įgyvendinimo problemų taip pat galima priskirti ir teisėsaugos darbuotojų elgseną su prostitucija besiverčiančiais asmenimis, ribotą bendradarbiavimą tarp „baudžiančiųjų“ ir „pagalbą teikiančiųjų“ instancijų (jos aptariamos kituose skyriuose).

Nuomonės apie teisinį reguliavimą Lietuvoje

Nėra aiškios Lietuvos visuomenės ir ekspertų nuomonės, kaip turėtų būti reguliuojamas sekso darbas; tai rodo tiek rengiant šį leidinį specialiai atliktas kokybinis tyrimas – apklausa, tiek Vidaus reikalų ministerijos (VRM) užsakymu atliktas viešosios nuomonės tyrimas ir ekspertų apklausa²⁹ 2005 m., prieš įvedant prostitucijos klientų kriminalizavimą ir numatant išimtis dėl bausmių prostitucija besiverčiantiems asmenims.

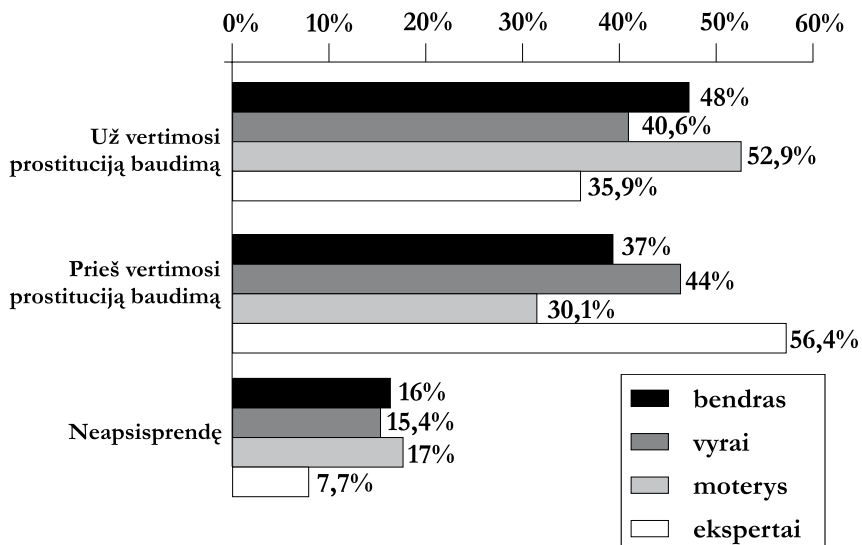
VRM tyrimas pateikia kiekybinę informaciją apie viešąją ir ekspertų nuomonės, ar reikia bausti prostitucija besiverčiančius ir prostitucijos paslaugas perkančius asmenis (žr. 1 ir 2 diagramas). Jo duomenimis, visuomenėje daugiau pasisakančiųjų už bausmes prostitucija besiverčiantiems asmenims (48 proc.) ir prieš bausmes prostitucijos paslaugas perkantiems asmenims (57,9 proc.); t. y. visuomenėje buvo pritariama apklausos metu buvusiam teisiniam reguliavimui ir nebuvo palaikomos pirkėjų baudimas, t. y. siūloma įstatymų pataisa. Besiverčiančius prostitucija asmenis dažniau siūlė bausti moterys, vyriausio amžiaus respondentai, namų šeimininkės, pensininkai, santuokoje gyvenantys asmenys ir sugyventiniai. Nuostatai bausti klientus dažniau nepritarė vyrai, 18–25 m. amžiaus respondentai, turintieji aukštąją išsilavinimą, vadovaujantys asmenys, bedarbiai, studentai (moksleiviai). Reikšminga visuomenės dalis neturėjo nuomonės, ar turėtų kas nors būti baudžiamas už individualią prostituciją. Kalbant apie prostitucijos klientų baudimą ar nebaudimą, savo nuomonės neišreiškė daugiau kaip ketvirtadalis apklaustųjų, t. y. tiek pat, kiek buvo pasisakiusiųjų už jų baudimą.

VRM apklaustųjų ekspertų dauguma, priešingai viešosios nuomonės tyrimo rezultatams, pasisakė prieš besiverčiančiųjų prostitucija baudimą. Ar reikia

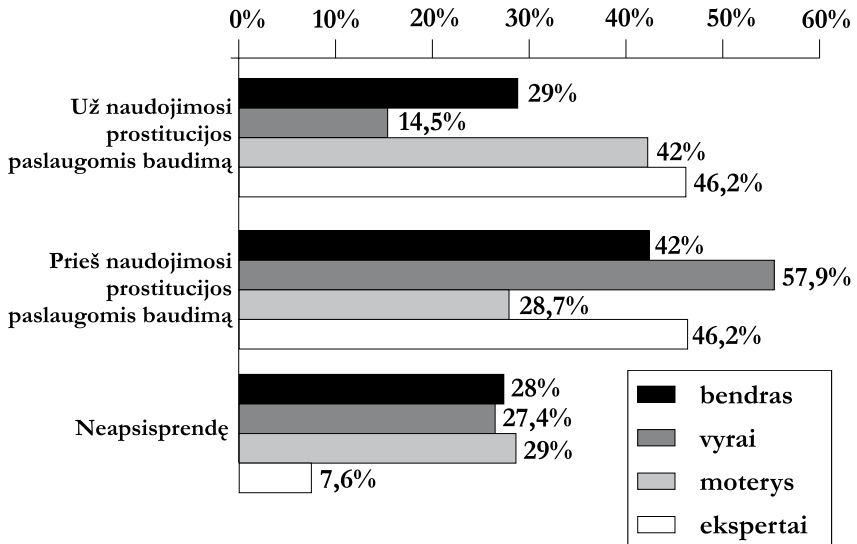
²⁹ Vidaus reikalų ministras. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 1821 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, 2005 m. Ekspertiniam vertinimui buvo pasitelkti Vidaus reikalų, Teisingumo, Socialinės apsaugos ir darbo, Užsienio reikalų ministerijų ir visuomeninių organizacijų ekspertai; ar buvo įtrauktos sekso paslaugų teikėjos, aiškinamajame rašte nenurodyta. VRM yra ir anksčiau atlikusi gyventojų apklausas dėl prostitucijos reguliavimo: 34 proc. gyventojų pritarė jos uždraudimui, dar 14 proc. siūlė bausti tiek prostitutes, tiek jų klientus; 11 proc. apklaustųjų auklėjamasias priemones laikė veiksmingesnėmis už teisminį persekiojimą; 18 proc. pritarė prostitucijos legalizavimui, dar 18 proc. tai laikė kiekvieno žmogaus asmeniniu reikalu (šaltinis – LR Prekybos žmonėmis ir prostitucijos prevencijos bei kontrolės 2002–2004 m. programa).

bausti, ar nebausti prostitucijos paslaugų klientus, ekspertų nuomonės pasidalijo po lygiai.

Įdomu, kad visuomenė ir ekspertai buvo vieningi dėl kito VRM siūlomo ATPK pakeitimo – už prostituciją neturėtų būti baudžiami asmenys, kurie buvo prievarta verčiami užsiimti prostitucija. Tokiai nuomonei pritarė absoliuti dauguma viešosios nuomonės tyrimo dalyvių (86 proc.) ir beveik visi ekspertai (97,4 proc.).

1 diagrama. Nuomonės, ar reikia, ar nereikia bausti prostitucija besiverčiančius asmenis. Duomenys iš Vidaus reikalų ministerijos užsakymu atliktos gyventojų nuomonės apklausos, taip pat 2005 m. ekspertų apklausos.

2 diagrama. Nuomonės, ar reikia, ar nereikia bausti prostitucijos paslaugas už pinigus perkančius asmenis. Duomenys iš Vidaus reikalų ministerijos užsakymu atliktos gyventojų nuomonės apklausos, taip pat 2005 m. ekspertų apklausos.

Kokybinės apklausos metu daugiausia dėmesio skirta nuomonėms, kaip tuo metu buvo vertinamas įvedamas naujas baudimas už naudojimąsi prostitucijos paslaugomis.

Lyginant teisėsaugos pareigūnų svarstymus apie klientų baudimą, galima pažymėti, kad net ir dirbdami vienoje sistemoje, kuri turi nustatytą prostitucijos sampratą, skirtinguose miestuose dirbantys pareigūnai turi visiškai skirtingas ar netgi priešingas nuomones šiuo klausimu.

Vieni šį pokytį linkę vertinti kaip vieną iš žingsnių prostitucijos reguliavimo ar legalizavimo link (t. y. kaip tam tikrą klausimo svarstymą ar viešinimą). Kiti teigia, kad turėtų būti baudžiamas klientas, o ne prostitutė – ją reikėtų dekriminalizuoti, kad ji galėtų dirbti savarankiškai (be tarpininkų ar „stogo“).

Yra teisėsaugininkų, manančių, kad klientų baudimas yra prasmingas ir taikytinas sekso paslaugas siūlantiesiems pirkti asmenims.

■ „O ką spręstų klientų baudimas?“

„Tais atvejais, kai atvirai provokuoja merginas, nes viena iš tų verbavimo priemonių, sakykim, sąvadautojas, ieškodamas sau naujų darbininkių, per tą patį kompiuterį paleidžia, kad ieško merginos, kuri su manim už pinigus. Atsiranda mergina, kuri pasiskambina, ir mintis tokia, kad jei ji sutinka vieną kartą, tai pradeda ją verbuoti, kad dirbtų pas jį. Būtent iš tos pusės bus galima kontroliuoti, kad nebūtų tokių. Kita gal šimtą metų pati nei ieškos, bet jeigu jai ten į dieną 3 kartus tas skelbimas prieš akis, gali ir susigundyti. Bent jau aš tai manau, kaip realiai bus, tai bus matyt“ (citata iš interviu su teisėsaugos pareigūnu).

Kiti teisėsaugos pareigūnai tokiems pokyčiams nėra linkę pritarti, savo nuomonę dažniausiai grįsdami paklausa ir tam tikru sekso paslaugų teikėjos įbauginimu kaip tam tikra prevencine priemone, veiksminga į šią veiklą neseniai įsitraukusioms moterims.

■ „Kaip vertinate ketinamą įteisinti klientų baudimą?“

„Žmonės, kurie naudojami tomis paslaugomis, ir toliau naudosis, tik bus atsargesni, o nuo to nesumažės, manau.“

„Na, o jei baustumė klientą, ne prostitutę?“

„Tai dar blogiau. Tada vis tiek klientų bus, tik jie bus atsargesni, o nebaudžiama prostitutė... dabar ji nors kiek bijo, tada visai nebijos. Tame nematau visai jokios logikos ir perspektyvų“ (citata iš interviu su teisėsaugos pareigūnu).

■ „Jeigu jinai pradėjo tuo dirbti abejodama, apsimoka ar neapsimoka, ir iš karto pagauta ir nubausta, ji gyvenime daugiau to nebedarys. O jeigu įsivažiavus, įprato, tai joms tas pats“ (citata iš interviu su teisėsaugos pareigūnu).

Už klientų baudimą pasisakė dauguma tyrime dalyvavusių socialinio, medicinos ir švietimo sektorių atstovų. Vis dėlto klientų baudimas ir šios grupės vertinamas nevienareikšmiškai. Nors daugelis šią priemonę vertino palankiai,

tačiau abejota, kaip tai įmanoma įgyvendinti praktiškai, t. y. iš dalies abejojama ir policijos darbo efektyvumu. Taip pat buvo siūloma pasinaudoti užsienio patirtimi, kai prostitučių paslaugomis besinaudojantys asmenys priversti išklaudyti tam tikrus kursus.

Sekso paslaugų teikėjų nuomonė išsiskyrė klientų baudimo klausimu. Viena dalis mano, kad būtent klientų baudimas gali sumažinti smurtą prieš jas:

■ *„Vertinu teigiamai, girdėjau tai per radiją. Jie tokie patys kaip ir mes, jei mes darom nusikaltimą, jie irgi jį daro. Mes prostitutės, o klientai irgi „prostitutai“. Dabar tik mes rizikuojam gauti baudas, o tada ir jie rizikuotų“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

Kita dalis moterų tokius galimus pokyčius vertina neigiamai, teigdamos, kad sumažės klientų, padidės smurtas:

■ *„Manau, kad tai būtų negerai, juk čia kiekvienas žmogus turi teisę į seksą, jei jam tinka toks būdas, už ką jį bausti? Prostitutėms būtų blogiau, mes neturėtume klientų, klientai bijotų rizikuoti“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„Vertinu neigiamai, čia nesąmonė. Baudomis niekas tokių dalykų neuždraus. Gal net sunkiau, gal jie labiau įtarūs pasidarytu, keršytų“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

Nemaža dalis respondenčių neturi nuomonės apie klientų baudimą. Tai dar kartą patvirtina susitapatinimą su priskiriama stigma, socialinės atskirties apraiškas ir menką informuotumą, įskaitant ir apie visuomenėje vykstančius tiesiogiai su jų veikla susijusius procesus.

■ *„Nežinau, ar čia gerai, ar blogai. Ne man spręsti, kas sugalvojo tokį dalyką, gal jie žino, ką daro“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

Socialinės, medicinos ir teisės paslaugos

■ *„Manau, kad čia reikia tam tikrų žmonių, kurių požiūris į mus nėra blogas, jie galėtų kažką dėl mūsų daryti, t. y. socialiniai darbuotojai ir kiti specialistai. Man reikia konkrečios pagalbos“* (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„Kaip aš įsivaizduoju, stotyje kažkokios paslaugos yra. <...> Nežinom, kaip įeiti į kontaktą, bet norus, ketinimus tikrai turim. Tos moterys, kurios užsiima sekso verslu, visada buvo silpniausia mūsų vieta“* (citata iš interviu su savivaldybės atstove).

■ *„Yra sveikos jaunos merginos, kodėl jas išskirti ir teikti kažkokią pagalbą. Jeigu taip pradėti žiūrėti, daug kam tos pagalbos reikia – kiek yra vaikų apleistų, neprižiūrimų, mokyklos nelankančių, kiek yra senelių ar dar kažkokių, nemanau, kad jas reikėtų kuo tai išskirti“* (citata iš interviu su teisėsaugos pareigūnu).

■ *„Rodė iniciatyvą moterys iš pasitikėjimo kabineto, bet dėl lėšų stokos buvo pasirinktos kitos programos, susijusios su jaunimu, vaikais. Kai prasideda svarstymai kokie taryboj, tai tie vyrai chi chi, cha cha, sunku tai padaryti prioritetu, nebent kai jaunesnių ateis į valdžią, žmonių, kurie gal geriau supranta“* (citata iš interviu su savivaldybės atstove).

Rekomenduojamos paslaugos

Organizuojant ir teikiant paslaugas sekso paslaugų teikėjams, galima išskirti pagrindines ir papildomas paslaugas. Pagrindines paslaugas sudaro:

- *Informavimas ir konsultavimas, prezervatyvų ir lubrikantų dalijimas.* Daugeliui sekso paslaugų teikėjų pagrindinė užsikrėtimo ŽIV ir kitomis infekcinėmis ligomis priežastis susijusi su nesaugiu seksu. Nemokamų, geros kokybės prezervatyvų ir lubrikantų dalijimas kartu su švietimu ir informavimu apie seksualinę ir reprodukcinę sveikatą, teikiamas paslaugas yra intervencija, kuriai nereikia didelių išlaidų ir kuri gali užkirsti kelią plisti lytiškai plintančioms infekcijoms ir ŽIV / AIDS. Konsultavimas ir švietimas yra ypač svarbūs, nes, apklausų duomenimis, apskritai visuomenei ir sekso paslaugų teikėjams trūksta lytinio švietimo žinių.

- *Švirksčių ir adatų keitimo programos ir narkologinės paslaugos.* Daug sekso paslaugų teikėjų vartoja narkotikus, tarp jų – ir švirksčiams. Kaip minėta, narkotikus besišvirksčiančios moterys paprastai dirba ir gyvena nepalankesnėmis sąlygomis. Jos yra labiau pažeidžiamos socialine ir sveikatos prasme, neturi lėšų kreiptis į sveikatos priežiūros ar kitas tarnybas. Švirksčiamų narkotikų vartojimas ir su juo susijusi rizikinga elgsena tampa vienu pagrindinių šios grupės pažeidžiamumą dėl ŽIV, hepatito C ir kitų infekcijų didinančių veiksnių.

- *Savanoriškas konsultavimas ir testavimas dėl ŽIV ir lytiškai plintančių infekcijų (LPI).* Jį galima apibrėžti kaip konfidencialų asmens ir sveikatos priežiūros tarnybos bendravimą, kurio tikslas – padėti asmeniui įvertinti riziką, įveikti stresą ir priimti atitinkamus su LPI ir ŽIV / AIDS susijusius sprendimus. Nusprendus atlikti testus, suteikiama informacija apie jo atlikimo vietą arba jis atliekamas (jei yra galimybių), pateikiami testo rezultatai ir pan. Po testo konsultuojama skirtingai. Jei testas teigiamas, įvertinama asmens LPI ir ŽIV / AIDS platinimo rizika, nurodoma, kaip elgtis su lytiniais partneriais ir šeimos nariais, kokios yra gydymosi galimybės, atliekamas prevencinis darbas. Sekso paslaugų teikėjų žinios apie LPI suteikia joms galimybę nustatyti ne tik savo, bet ir klientų infekcijos požymius.

- *LPI (tarp jų ir ŽIV) gydymo prieinamumas.* Jei asmuo turi LPI ar ŽIV, gydyti laiku yra būtina. Viena vertus, sekso paslaugų teikėjai

negali laisvai naudotis sveikatos priežiūros paslaugomis dėl ekonominių, socialinių priežasčių ar dėl stigmatos ir diskriminacijos sveikatos priežiūros tarnybose. Kita vertus, gydymo prieinamumas didina pačių sekso paslaugų teikėjų suinteresuotumą išsitiirti ir spręsti savo sveikatos problemas, taip mažinant LPI perdavimą kitiems – atlygintinai už jų lytines paslaugas besinaudojantiems asmenims, už paslaugas nemokantiems asmenims ir pan.

- **Socialinių paslaugų prieinamumas.** Galimybė aptarti savo gyvenimo būdą ir problemas, ugdyti elgesio su klientu įgūdžius ir pasakyti „ne“, išmokti laikytis higienos, naudotis teikiamomis socialinėmis paslaugomis – svarbūs veiksniai, mažinantys sekso paslaugų teikėjų pažeidžiamumą ir riziką užsikrėsti LPI, taip pat didinantys galimybes pervertinti savo veiklą sekso industrijoje. Tarp paslaugų gali būti informacija apie socialines ir kitas paslaugas ir galimybė nukreipti (o gal ir nuvesti) į tarnybas, kuriose teikiama nemokama pagalba, mokymai, ugdatys socialinius įgūdžius, vieta, kur nemokamai galima naudotis skalbykle ar išsimaudyti po dušu arba saugiai susitikti su kitais sekso paslaugas teikiančiais asmenimis.

- **Patarimai ir konsultavimas pagal principą „lygus lygiam“.** Dalis darbo sekso industrijoje patirtį turinčių žmonių gali veiksmingai mokyti sekso paslaugų teikėjas, nes turi asmeninės patirties, ryšių ir darbo sekso industrijos aplinkoje įgūdžių. Konsultavimas pagal principą „lygus lygiam“ (angl. *peer education*) visų pirma reiškia, kad didinamas sekso paslaugų teikėjų savęs vertinimas. Tuo tikslu mokoma įgūdžių, kuriuos ateityje „lygus lygiam“ konsultantai galės perduoti sekso paslaugų teikėjams. Tokiam informacijos ir patarimų platinimo būdui reikia nuolatinės paramos ir stebėsenos, todėl „lygus lygiam“ konsultavimas organizuojamas kaip „žemo slenkščio“ tarnybos veiklos dalis ir padeda įgyti sekso paslaugų teikėjų pasitikėjimą.

- **Teisinės paslaugos ir sekso paslaugų teikėjų teisių gynimas.** Dažnai visuomenės užribyje gyvenantiems asmenims reikia teisinės pagalbos ir informacijos apie jų teises. Tai leidžia mažinti pažeidžiamumą didinančius veiksnius, taip pat naudotis ir savo artimiesiems užtikrinti teisės saugos, socialines, sveikatos ir švietimo teises, taip pat įgyti pasitikėjimo, galimybių kontroliuoti ir keisti savo gyvenimą. Dėl visuomenės marginalizavimo sekso paslaugų teikėjos dažnai nėra linkusios kreiptis

joms reikalingos teisinės pagalbos ir jų teisių gynimo, dėl to su šia grupe dirbantys specialistai turi padėti įveikti šį egzistuojantį barjerą. Be tiesioginės pagalbos sekso paslaugų teikėjoms, taip pat rekomenduojama organizuoti seminarus darbuotojams tų įstaigų, kuriose dėl neigiamos požiūrio ar nežinojimo jos patiria diskriminaciją, nesupratimą ir negauna tų paslaugų, kurias garantuoja teisės aktai.

Papildomos paslaugos turėtų būti:

- profesinių igūdžių formavimas (kalbos, masažo ir kosmetologijos, kompiuterių kursai ir pan.);
- vaikų darželiai (vakariniai, naktiniai, kad moterys galėtų palikti vaikus, kai dirba);
- pagalba įgyjant išsimokslinimą (tarp jų – ir Lietuvoje privalomą pagrindinį išsimokslinimą);
- nakvynė (tiek vienai ar kelioms naktims šeimyninės krizės atveju, tiek ilgesniam laikui keičiant gyvenimo būdą);
- psichologo paslaugos (ypač esant krizinėms situacijoms, t. y. paprastai vakare, kai asmuo dirba);
- specialus sekso paslaugų teikimu užsiimančių nepilnamečių konsultavimas;
- speciali pagalba Lietuvoje dirbančioms sekso paslaugų teikėjoms, prekybos žmonėmis aukoms;
- kita.

Nemažai paslaugų susijusios ir gali būti integruojamos į institucijų veiklą. Būtina atkreipti dėmesį ne tik į paslaugų teikimą, bet ir į jų prieinamumą (geografiškai, pagal darbo valandas, finansiškai ir pan.), į tai, kad jomis nebūtų smerkiama ir diskriminuojama. Daugelis paslaugų turėtų būti konfidencialios ir duomenys apie asmenis be jų sutikimo neturėtų būti perduodami kitoms institucijoms ar asmenims ir pan. Paslaugų poreikį ir jų teikimo tvarką padeda suprasti į sekso verslą įsitraukusių žmonių poreikiai ir nuomonės apie egzistuojančias tarnybas, taip pat sėkmingi ir nesėkmingi pavyzdžiai.

Paslaugos Lietuvoje

Daugiausia į paslaugų teikimą įsitraukusios sveikatos priežiūros ir socialinių paslaugų tarnybos ir organizacijos. Jos savo jėgas paprastai sutelkia į konkrečios pagalbos teikimą: higienos ir lytiškai plintančių ligų profilaktikos paslaugas (dušai, švirkštų ir adatų keitimas, prezervatyvų, higienos priemonių dalijimas), dokumentų tvarkymą.

Dažnai paslaugos orientuojamos į vadinamojo žemiausio sekso industrijos lygio moteris, su kitomis (dirbančiomis butuose ar „firmose“) dažnai nėra patirties, ryšių ir galimybių dirbti.

Minėtų institucijų atstovai savo funkcijas apibūdina taip: nustatyti problemą, nagrinėti merginų socialinius ryšius su aplinka, ieškoti, kas joms gali padėti, organizuoti pagalbą, konsultuoti teisės klausimais, teikti psichologinę pagalbą, padėti tvarkant dokumentus ar ieškant darbo. Kaip reikšmingas aspektas išskiriamos pastangos išmokyti klientes savarankiškai spręsti problemas, stiprinti motyvaciją integruotis į visuomenę.

■ *„Mes padedam ir prievartą patyrusioms, padedam ir maistą perkam, ir rūbelius, ir psichologinę pagalbą. Ir apgyvendinam, jei neturi kur. Aš nuomuju, neturiu nuolatinių patalpų, gal nuo Naujų metų turėsime. Dabar tiesiog surandu, nuomuju, privačiai pas kokią šeimnininkę, kad būtų gera aplinka, nebūtų jokių pagundų ir tada dar priskiriu savanorę, kad padėtų į vėžes, psichologiškai atstatyti, motyvuoti mokslui, ar darbui, specialybei įsigyti“* (citata iš interviu su socialine darbuotoja).

■ *„Teigiamai vertinu ir savigalbos grupes, nes jų metu merginos gali viena kitai perduoti informaciją, apie tai, kaip save apsaugoti nuo smurto, ligų, tiesiog pasikalbėti. Nes dažnai prostitutės paiso klientų norų, bet nesaugo savęs. Jei joms kalbės specialistai ir dar kartu jos pačios viena kitai, manau, kad bus daug efektyviau“* (citata iš interviu su sveikatos priežiūros specialiste).

■ „Geriausia pagalba yra „žemo slenksčio kabinetai“. Svarbu, kad jie dirbtų ne dieną, bet vakare, kada iš tikro prostitutėms ar kitiems pažeidžiamiems asmenims būtų patogus laikas“ (citata iš interviu su sveikatos priežiūros specialiste).

Pačios sekso paslaugų teikėjos reikalingiausia pagalba laiko specialistų (socialinių darbuotojų, gydytojų, psichologų ir pan.) konsultacijas.

■ „Manau, kad čia reikia tam tikrų žmonių, kurių požiūris į mus nėra blogas, jie galėtų, kažką dėl mūsų daryti, t. y. socialiniai darbuotojai ir kiti specialistai. Man reikia konkrečios pagalbos“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ „Pirmoje eilėje reikia specialistų pagalbos. Gal reiktų daugiau reabilitacijos centrų narkomanams ir daugiau vietų, nes dabar sunku patekti į reabilitacijos centrus, jie labai brangūs. O šiaip, kaip prostitutėms, kas būtų geriau, aš nežinau“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ „Man labiausiai patinka pasikalbėti su psichologais, tačiau nežinau, kur aš galiu pas juos kreiptis, juk dabar visi ima pinigų“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

Šiuo metu teikiama pagalba, kuri daugiausia pritaikyta sekso paslaugų teikėjoms, respondentės vertina teigiamai, tačiau yra nuomonių, jog įstaigos galėtų dirbti ilgiau ar net visą parą, kad klientės galėtų kreiptis į specialistus joms patogiu laiku, nes dienos metu jos dažniausiai miega, o į miestą išeina vakarais, kai specialistai jau nedirba.

Teigiamai vertinamos ir tarpusavio pagalbos grupės, ir pačių sekso darbuotojų teikiama parama, kuri apibrėžiama kaip kelianti pasitikėjimą, bet svarbiausia laikoma specialistų profesionalų pagalba.

■ „Tikriausiai tokiu žmogumi, kuris tai praėjęs, žino visą virtuvę to darbo. Tokiu žmogumi tikriausiai pasitikėčiau. Pasitikėčiau tokiu žmogumi, kuris tikrai kažką daro, o ne tik kalba. Pačios prostitutės. Manau, kad žmogus, kuris nėra praėjęs šios „mokyklos“, tikrai nesuprastų poreikių ar

trūkumų. Pagrindiniai poreikiai: gerai būtų, kad galėtume nakčiai palikti vaiką kur nors saugiai, kad nuskriaudus klientui būtų galima drąsiai pasiskųsti policijai“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).

■ *„Savitarpio parama geras dalykas, juk geriausiai gali padėti žmogus, kuris pats per visai tai perėjo. Taip pat manau, kad šalia turi būti ir psichologo pagalba“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).*

■ *„Socialiniai darbuotojai, daugiau nežinau. Savitarpio pagalba naujinga, bet nelabai tikiu, kad taip kada bus. Čia reikia dar rasti tokių merginų, o iš kur jų rasti, jei visos narkomanės ir niekas joms nerūpi“ (citata iš interviu su sekso paslaugų teikėja).*

Daugelis institucijų, ypač savivaldybių skyriai, savo darbą suvokia kaip švietėjišką ir kaip pirminę pagalbą nukentėjusiosioms. Pirmuoju atveju asmenys menkai apibrėžiami, dažnai nėra visiškai aišku, kam skirtos švietėjiškos kampanijos. Kita vertus, darbas su nukentėjusiosiomis dažniausiai apsiriboja darbu su besikreipiančiais asmenimis, t. y. tik pavieniais atvejais.

Švietimo įstaigų funkcijos organizuojant paslaugas nėra aiškios. Dalis apklaustųjų nurodė, kad atsisakyti vertimosi prostitucija nusprendusiai moteriai suteikus tam tikras socialines paslaugas (sutvarkius dokumentus, suteikus būtinąją medicininę pagalbą, aprūpinus laikina gyvenamąja vieta ir pan.) siūloma grįžti į švietimo institucijas, tikintis, kad čia ji įgys įgūdžių, leidiančių ateityje turėti kitų pajamų šaltinių. Tačiau dalis tyrime dalyvavusių specialistų skeptiškai vertino kai kurių švietimo įstaigų, į kurias dažniausiai patenka tokios moterys, galimybes sėkmingai atlikti šį darbą.

■ *„Jeigu eina į mokymo tarnybą, tai jų profesijos neatsiliepia į šiuos laikus, jeigu ten būna kokie kompiuterinio raštingumo kursai, apie anglų kalbą jau nekalbu, neturėkim iliuzijos, ji to kompiuterio neturės, o tiek, kiek darbo biržoje nukreipia, profesijos – konditeriai, tai yra nesąmonė, niekas jų neįdarbina, nes yra perprodukcija ir taip. Dar, sakysim, yra tragedija darbo rinkoje, kad ji dažnai turi tik pradinį išsilavinimą, kas turi 6–7 klases, labai daug dabar tokių, pamestų vaikų, staiga jie atsiranda, suauge, laba diena, man 18, aš negaliu mokintis, mokiausi 6 klasėje, su-*

sirgau ir negrįžau į mokyklą. Ir neturint tokių programų specialių, yra tas nuotolinis mokymas, bet turi būti programos su amatu, su profesiniu išsilavinimu“ (citata iš interviu su socialine darbuotoja).

Tyrimo metu nebuvo išsiaiškintas teisinės pagalbos poreikis ir atitinkamų paslaugų organizavimas.

Nedidelė dalis tyrime dalyvavusių institucijų atstovų galėjo savo veiklą apibrėžti kaip ilgalaikę ir turinčią daug praktinio darbo su seksualinės paslaugas teikiančiomis moterimis ir jų problemomis patirties. Kaip vieni iš pagrindinių sunkumų darbe išskiriama informacijos apie realią padėtį stoka ir pagalbos pageidaujančių prostitucija besiverčiančių asmenų suradimas. Tokie asmenys dažniausiai yra moterys, nusprendusios ar svarstančios galimybę nutraukti vertimąsi prostitucija. Tam tikra išimtis yra daugiausia didžiuosiuose miestuose veikiančios organizacijos, kurios kryptingai orientuoja savo veiklą ir teikia paslaugas ir šia veikla besiverčiančioms moterims, ir norinčioms ją nutraukti (konsultacijos, medicinos, higienos paslaugos ir kt.). Paslaugoms organizuoti jos pritraukė valstybės lėšų.

Kita problema – potencialių klienčių ieškojimas, pritraukimas – iš dalies sietina su darbuotojų kompetencijos problema. Kita vertus, pačios buvusios seksualinių paslaugų teikėjos yra laikomos potencialiai sėkmingiausiomis „verbavimo agentėmis“, tačiau būdų joms pritraukti šiuo metu dirbančios institucijos turi mažai, jie nėra patikrinti praktiškai.

Vienas didžiausių organizuojant medicinos pagalbą, ypač dėl LPI, pasitaikančių sunkumų – sekso darbuotojos retai pasirodo medicinos įstaigose ir retai į jas sugrįžta. Kaip tik tai trukdo ištirti jas dėl daugelio LPI sukėlėjų, kurių greitai diagnozavimo metodai, pavyzdžiui, sifilio mikroprecipitacijos ir ŽIV testai, gali būti ne tokie tikslūs kaip centrinėse laboratorijose atliekamų tyrimų, kuriems prireikia daugiau laiko³⁰. Dėl to nustatius, kad sekso paslaugų teikėja serga LPI ir ją reikia gydyti arba imtis atitinkamų teisinių veiksmų, medicinos darbuotojai jos dažnai nesuranda.

Dar vienas svarbus aspektas kalbant apie paslaugų sekso paslaugų teikėjoms vystymą yra tas, kad sprendimus priimančios asmenys nesuvokia poreikio. Tai

³⁰ Čaplinskas S., Per-Anders Mårdh. Prostitucijų sveikatos kontrolė, 2001, Acta medica Lituanica.

galima paaiškinti informacijos apie sekso paslaugas teikiančiųjų padėtį ir jos įtaką stoka, pavyzdžiui, visuomenės sveikatai. Kita vertus, kompleksinis sekso darbo reiškinys „konkuruoja“ su daugybe kitų reiškinių ir problemų.

Geros praktikos pavyzdys, kaip gali būti teikiamos sveikatos priežiūros, socialinės, psichologinės ir švietimo paslaugos sekso paslaugų teikėjoms, yra Lietuvos AIDS centro socialinių ligų konsultacinis kabinetas „Demetra“. Jis veikia Vilniuje nuo 1998 m. ir teikia tokią pagalbą:

- tiria dėl ŽIV ir LPI;
- teikia psichologines konsultacijas iki ir atlikus testą;
- gydo LPI;
- teikia ginekologo, dermatovenerologo paslaugas;
- teikia socialinę ir higieninę pagalbą (nemokama skalbyklė; organizuojamos šventės moterims ir jų vaikams);
 - keičia švirkštus ir adatas pagal gatvės darbuotojų programą (ji organizuojama pagal principą „lygus lygiam“);
 - teikia prevencines priemones (prezervatyvus, lubrikantus);
 - teikia informacinę medžiagą;
 - organizuoja socialinių įgūdžių kursus.

Institucijų bendradarbiavimas ir darbuotojų kompetencija

Apibendrinami bendradarbiavimo su kitomis organizacijomis ar institucijomis patirtį, daugelis tyrimo dalyvių nurodė, kad daugiausia bendradarbiaujama su kolegomis arba su kitomis to paties miesto organizacijomis. Kaip dažnas bendradarbiavimo iniciatorius, ypač prekybos žmonėmis klausimais, nurodoma Tarptautinė migracijos organizacija (TMO). Pastaraisiais metais pastebima policijos komisariatų ir įvairių socialines paslaugas teikiančių organizacijų (psichologinių tarnybų, Lietuvos Caritas, Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnybos) bendradarbiavimas plėtojant pagalbą prostitucijos ir prekybos žmonėmis aukoms. Organizacijos rengia mokymus, seminarus, kuriuose dalyvauja ir teisėsaugos pareigūnai. Vis dėlto bendradarbiavimas skirtingose srityse daugeliu atvejų nenuoseklus ir priklauso nuo bendradarbiaujančiųjų iniciatyvos, o ne nuo tam tikros apibrėžtos tvarkos ar strategijos. Palaikantys glaudesnę ryšį su minėtomis institucijomis teisėsaugos atstovai nurodė organizacijas, į kurias pareigūnai turi galimybę kreiptis pagalbos konkrečiu atveju (esant „sudėtingai padėčiai“, „esant reikalui“), tačiau ne visuose miestuose tai konstruktyvu, efektyvu, ne visi pareigūnai žino šios srities organizacijas. Taip pat pareigūnai pripažįsta, kad ne visais atvejais skambina tarnyboms, tai dažniausiai sprendžiama kiekvienu atveju atskirai.

■ *„Jei reikia mums pagalbos – skambinam, klausiam, konsultuojamės. Sulaikom, matom, kad kažkas netvarkoj, paskambinam, ją nuvežam. <...> Būna sulaikom, o ji pradeda: „O ką man daryti, kur man eiti?“, duodam arba telefoną, arba paskambinam, suvedam, kad pasikalbėtų, patartų“ (citata iš interviu su teisėsaugos pareigūnu).*

■ *„Glaudžiaai bendradarbiaujama su tarptautinės organizacijos „Caritas“ darbuotojais iš įvairių Lietuvos miestų skyrių. „Caritas“ darbuotojos suteikia efektyvią pagalbą prekybos žmonėmis aukoms, jas apgyvendina, pasirūpina jų apsauga, maitinimu. Taip pat prostitucija besiverčiantiems asmenims siūloma kreiptis į darbo rinkos mokymo centrą. Savo noru dirbančių merginų šie pasiūlymai nesudomina“ (citata iš vieno VPK rašto Vilniaus priklausomybės ligų centrui).*

■ „*Nei su viena rimta organizacija nebendradarbiaujama, realiai pora buvo atnešę bukletų, padalino ir viskas tuo baigiasi*“ (citata iš interviu su teisėsaugos pareigūnu).

■ „*Labai aiškus turi būti žinojimas, ką kiekviena institucija turėtų daryti, net ir planas kažkoks. Net ir iš mūsų patirties, kai taip netikėtai atsitiko, kai skelbėm skelbėm, o kai neskelbėm atvežė tą moterį konsultuoti. Policininkai ją paliko pas mus, o kas toliau? Mes tampame atsakingi, tokia sumaištis kilo, mes ją pačią savo iniciatyva, matėme, kad žmogui reikia pagalbos, mes ją parvežėme, pavažinėjom, atradom, kur gyveno, bet, aišku, faktas tas, kad visų taip negalime vežioti. Vieną gali, bet 5–6-tą jau nebeveši, kažkokio tokio aiškaus žinojimo, ką daryti, mechanizmo to nėra, kaip tai turėtų būti, kaip įsivaizduojama, atsakomybės labai aiškios*“ (citata iš interviu su psichologe).

Taip pat teisėsaugos pareigūnai teigė, kad efektyviau turėtų veikti įvairios socialinės tarnybos, kurioms galėtų perduoti sulaikytą prostitucija besiverčiantį asmenį. Tai, anot vieno iš pareigūnų, galėtų būti ne tik reali parama moterims („kad jos jaustųsi, kad jomis kažkas rūpinasi“), bet būtų ir tam tikras „saugiklis“ policijai, kuris padėtų išvengti nekorektiškų veiksmų, skatintų pasitempti, užtikrintų geresnį policijos bendravimą su sulaikytosiomis.

Iš interviu su kitų sričių su prostitucija besiverčiančiomis moterimis tiesiogiai dirbančiais specialistais paaiškėjo, kad daugelis organizacijų susiduria su situacijomis, kai teisėsaugos institucijų darbuotojai demonstruoja abejingumą problemai ir yra labiau linkę nubausti moterį, nei suteikti jai informaciją apie pagalbą ir tarpininkavimo paslaugas teikiančias institucijas ar organizacijas. Kita vertus, galima pastebėti, kad ir pačios institucijos ir organizacijos kai kuriuose regionuose menkai bendradarbiauja tarpusavyje, retai turi konstruktyvaus bendradarbiavimo su skirtinguose Lietuvos regionuose veikiančiomis institucijomis patirtį.

Dalis teisėsaugos pareigūnų pripažįsta, kad problema priklauso visai visuomenei, ne tik prostitucija besiverčiančioms moterims. Taip pat teigiama, kad prostitucija mažai svarstoma kaip kompleksinė problema, skatinanti bendradarbiauti įvairias tiek savivaldybės, tiek nacionaliniu mastu veikian-

čias institucijas. Įvairių kitų sričių institucijų atstovai laikėsi nuomonės, kad iniciatyvą bendradarbiauti labiau išreiškia būtent jie, kviesdami policijos pareigūnus bendrai veiklai.

■ „O kiek mieste svarstoma, diskutuojama, žiniasklaidoje, valstybinėse institucijose?“

„Aš ten dažnai neprieinu, kad žinočiau, kaip svarstoma, ar ne. Manau, kad kaip ir visur – mažai svarstoma. Kada iškyla tam reikalas, kada būta su tuo susijęs koks įvykis ar nelaimė, tada būna svarstoma, šnekama, kaip ir visada. Žiniasklaida irgi automatiškai rašo, kai turi apie ką parašyti ir kas skaitoma – kriminalai ir pan.“ (citata iš interviu su teisėsaugos pareigūnu).

■ „Su „Caritu“, policijos padaliniais sudarėme bendradarbiavimo sutartį dar, berods, su nakvynės namais ir ten sutarėm, kad jeigu jie turės savų klientų tarpe, kad yra prostitutė, kuri užsiiminėja prostitucija, ar buvo išvežta ir sugrįžo, ir informuos apie mus, duos mūsų telefonus, lankstinuką, turėjom tikslingai pasirengę, tai kad nukreips, paaiškins, kur mus rasti“ (citata iš interviu su psichologe).

■ „Yra organizuojamos akcijos, skaitai laikraštį, matai, kad įvyko tas ir tas, kad policiją padarė tą ir tą, ir eini į policiją. Dabar, kai pasirašėm sutartis, lengviau. Nebėra prašymas, kad būkit malonūs. Jei moterys patektų į policiją, mus informuoja, tada aš ateinu į policiją ir pasikalbu su tom merginom, kad yra toks projektas, darom tą ir tą“ (citata iš interviu su socialine darbuotoja).

Aptariant valstybinių įstaigų ir nevyriausybinių organizacijų santykius, savivaldybių administracijos atstovų nuomonės išsiskyrė. Vieni buvo linkę manyti, kad iniciatyvos atstovauti sekso paslaugų teikėjų interesams turėtų imtis tik šia problema užsiimančios nevyriausybinių organizacijos. Kiti valstybinių institucijų atstovai teigė, kad būtent pastarosios efektyviau teikia arba gali teikti paslaugas prostitucija besiverčiančioms moterims. Tuo tarpu nevyriausybinių organizacijų atstovai minėjo pasigendantys bendradarbiavimo, įvairių savivaldybės tarnybų atstovų geranoriškumo. Šie nuomonių skirtumai

patvirtina vyraujančias mažas įvairias paslaugas prostitucija besiverčiantiems asmenims teikiančių organizacijų bendradarbiavimo, keitimosi informacija patirtis.

■ „O kas galėtų rajone ar mieste paskatinti, būti iniciatoriais, keliančiais problemą, svarstančiais?“

„Kokia nors nevyriausybinė organizacija, dirbanti vien tik šitoj srityje. Mes tokios neturime. Pasitikėjimo kabinete nelabai yra ir vietų. Turėtų būti viena organizacija tuo užsiimanti.“

„O kuri organizacija galėtų būti?“

„Moterų krizių centras dirba su smurtą patiriančiomis šeimomis ir vaikais. Gal ateity mums kas ir pavyks Moterų namus turėti... <...> Reikia apie tai kalbėti garsiai ir per visokias šventes jaunimui. Nežinau – tokio iniciatoriaus mes neturime“ (citata iš interviu su savivaldybės atstove).

■ „Iš tiesų, kai mes bendradarbiaujame, aš jaučiu didesnę atsakomybę iš valstybinių institucijų. Jeigu yra skambutis, nukreipimas, klausimas dėl žmogaus, iš valstybės institucijų visada gausi atsakymą, gausi pranešimą, kad yra vienaip ar kitaip. O dėl nevyriausybinių, yra buvę tokių atsakymų „neperspektyvus klientas“, jie neima, tai kiekvienas atvejis socialiniame darbe gali būti neperspektyvus, jei neįdėsi darbo. Tai tas neperspektyvių klientų nuėmimas ir su tuo susiduriame, kad mes dirbame su sunkiausiais atvejais, o nevyriausybinkai pasiima tuos, kur išsispręs per keletą mėnesių“ (citata iš interviu su savivaldybės atstove).

■ „Reikia sukurti kompleksinės pagalbos modelį ir čia jokia ne problema, daug kuriama, tik reikia apvienyti visas patirtis, pažiūrėti, ko klientei reikia, ką mes galime, turime ir modeliuoti gebėjimą ir norėjimą.“

„Kas galėtų būti iniciatorius tokių pastangų?“

„Čia, matyt, nevyriausybinė nelabai gali, nes, matyt, vis tiek galbūt net savivaldybių asociacija galėtų, socialinės politikos sritis. Arba mes galėtume kalbėti apie ministeriją, ten gi yra skyrius ir galėtų galvoti apie modelio parengimą, sukurti darbo grupę, parengti pagalbos modelio sukūrimą ir sekanti prevencinė programa rizikos grupių man atrodo būtų efektyvesnė, geresnis panaudojimas, ne iš naujo kurti, o sukurtą tobulinti. <...> Sakysim, jeigu moteris yra viena, tai dar ne problema, bet jei su vaiku,

tai nelabai ir ne visi nevyriausybininkai nori jas imti. Su vaikais tai gal kur diedukai ar kas nors kitas pasižiūri, o mes jai teikiame paslaugas. Mes turim kalbėti, kad jei šeimos nors vienas žmogus turi problemų, pagalbos reikia visai šeimai“ (citata iš interviu su socialine darbuotoja).

■ *„[Darbui] trukdo visgi pernelyg mažas bendradarbiavimas su savivaldybėmis, tarnybomis, įstaigomis. Aš stengiuosi, aš einu, aš prašau, tačiau iš jų pusės ne visada gaunu, ko prašau. Merginos turi vaikučius, mažus, turėtų bendromis jėgomis padėti vaikų teisių tarnyba, tikrai labai skirtingai, vienam mieste geriau padeda, kitam mažiau, tikrai priklauso nuo darbuotojų, nuo jų nuostatų, požiūrio, kad jos norėtų padėti. Tuoj tuos vaikus atimti ir išprausti į valdišką įstaigą, bet padėti, ko tai merginai reikia, kad ji pati galėtų rūpintis, kad bendrom jėgom kažkaip, nenusisuktų, to labai pasigendu. Iš institucijų, tarnybų.“*

„Tai visas bendradarbiavimas, kiek Jūs pati einate, ieškote?“

Taip, taip, pas mane niekas neina ir neieško, aš pati. Nes kai pradėdu merginai spręsti problemas, tuoj ir susiduriu, pvz., reikia nustatyti tėvystę – vaikiukas neaišku kieno, negali gauti pašalpų. Pirmiausia einam į savivaldybę teisinę pagalbą nemokamą, po to siunčia į antrinę pagalbą nemokamą...“ (citata iš interviu su socialine darbuotoja).

Nors dažniausiai nevyriausybinėms organizacijoms priekaištaujama dėl plačių tikslinių grupių, su kuriomis dirba, paraiškų teikimo įvairių sričių konkursams tikintis reikalingos finansinės paramos, trumpalaikio pobūdžio veiklos ir kt., tačiau tam tikrus vienkartinis veiksmus galima išvelgti ir valstybės finansuojamose veiklos srityse. Pavyzdžiui, 2004 m. buvo vykdoma „Prekybos žmonėmis ir prostitucijos aukų psichologinės reabilitacijos, profesinio orientavimo ir užimtumo programa“, kurią įgyvendino Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos centrai šešiose savivaldybėse (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Alytaus), siekdamos sukurti sąlygas šios grupės žmonėms iš naujo integruotis į darbo rinką, didinti nukentėjusiųjų motyvaciją dirbti, suteikti ir didinti profesines bei bendrąsias kvalifikacijas ir gebėjimus. Atliekant interviu su šių tarnybų atstovais 2005 m. viduryje, pastarieji teigė, kad pasibaigus finansavimui, programos tęstinumas lieka atviras klausimas. Visus metus teikta informacija apie tikslinę programos grupę, o realių rezultatų – labai nedaug,

ir klientų sulaukta tik programos vykdymo pabaigoje ar jai pasibaigus. Viena vertus, tarnybos teigia aptarnaujančios potencialius klientus, tačiau kita vertus, paslaugų teikimo, atskirų institucijų bendradarbiavimas lieka neapibrėžtas, neišplėtotas.

■ „Mes konkrečiai labai daug jėgų dėjome pirmiausia į informavimą, kad tai darome, nes reikėjo kažkaip paskelbti, paviešinti. Su kai kuriais institucijomis sudarėme bendradarbiavimo sutartį, dar ir sutarėm, kad jeigu jie turės savų klientų tarpe, kad yra prostitutė, kuri užsiiminėja prostitucija, ar buvo išvežta ir sugrižo ir informuos apie mus, duos mūsų telefonus, lankstinuką, turėjom tikslingai pasirengę, tai kad nukreips, paaiškins, kur mus rasti. Tokį viešinimo darbą ir straipsnius rašėm, kad tiesiogiai merginas taip pasiekti. <...> Kai baigėsi programos įgyvendinimas, šiemet, jau 2005 m., nors jau nebuvo pratęsta ta programa, bet tarnyboje buvo toks tarsi sprendimas, kad mes dirbame toliau, kaip ir dirbom, ir jeigu bus žmonių, tai priimsim ir dirbsim, bet toks viešinimas jau buvo nutrauktas. <...> Programa baigėsi, ir mes konsultuojame, nesakome, kad nekonsultuosime tokių žmonių, ne, lygiai taip pat kaip ir visus kitus, jokio išskirtinumo“ (citata iš interviu su psichologe).

Ne mažiau svarbus aspektas kalbant apie darbą su sekso paslaugas teikiančiais asmenimis yra darbuotojų kompetencija ir kiek skirtingų organizacijų ar institucijų personalas yra pasiruošęs tokiam darbui. Kaip ir teisėsaugininkai, daugelis tyrime dalyvavusių specialistų pagrindinių žinių ir įgūdžių įgijo jau pradėję dirbti praktiškai, mažiau specialistų – per mokymus. Užklausus apie reikiamus įgūdžius dirbant tokioje srityje, paprastai išskiriamos žmogiškosios, asmenybės savybės – empatija, mokėjimas išklausti, rasti bendrą kalbą ir pan. Dalijimasis patirtimi buvo ne kartą minėtas kaip reikšmingas įtaką darbuotojų kvalifikacijos kėlimui darantis veiksnys, tačiau dažniausiai jį dalijasi tik to paties tinklo organizacijų nariai (pavyzdžiui, Tarptautinės migracijos organizacijos (TMO), Lietuvos Caritas).

Teigiama, kad dabar tokiam darbui priimami tik specialų – socialinio darbo – išsimokslinimą turintys darbuotojai. Kita vertus, daugelis apklaustų specialistų nurodė, kad specialistų, kurie gali mokyti, šiuo metu nėra arba yra labai nedaug, tad galima daryti išvadą, kad tinkamais dirbti laikomi tik atitinkamą išsilavinimą turintys asmenys, tačiau jie nėra parengti šiai konkrečiai

sričiai. Klausiami apie reikalingiausias žinias dirbant su prostitucija besiverčiančiais asmenimis, įvairių sričių specialistai dažnai mini psichologijos žinias (pavyzdžiui, krizių valdymas, konsultavimas krizių atveju ir pan.) ir pačios situacijos išmanymą (kaip vyksta procesai, specifinis žodynas ir pan.) Apibūdindami savo darbą, veiklą, dažniausiai mini darbą su pavienės prekybos žmonėmis, prievartos aukomis, o ne reiškini kaip visumą.

Kaip vertingą informacijos šaltinį ir potencialų partnerį dalis specialistų nurodo anksčiau seksualines paslaugas teikusias moteris (buvusias prostitutas). Šiuo atveju kyla sunkumų norint jas įtraukti į darbą ir užtikrinti, kad jos negrįš prie senojo užsiėmimo ar įpročių (narkotikų vartojimo, prekybos narkotikais ar kt.). Šioje srityje daugiau praktikos turi su narkotines medžiagas vartojančiais asmenimis dirbantys specialistai, su kuriais tam tikrais atvejais ne tik konsultuojamasi, bet ir bendradarbiaujama.

■ *„Darbuotojų paieška – vienas iš sunkiausių momentų. Aš įsivaizduoju: aš žinau, kad moteris kažkada užsiiminėjo ir gal galėtų ir sakau: aš žinau, kad tu tokia buvai, ir eik dirbt. Sakys, nebuvau ir eik tu ten“* (citata iš interviu su savivaldybės darbuotoja).

■ *„Reikalingos nemažos žinios, nes juk tai labai specifiniai žmonės. Žinių trūksta, bandom dalyvauti seminaruose, dalintis patirtimi, skaitome literatūrą“* (citata iš interviu su socialine darbuotoja).

■ *„Tolerantiškam, nes mažiausia darbuotojo klaida, ir galima prarasti pasitikėjimą visam laikui. Tie darbuotojai, kurie dirba su rizikos grupės žmonėmis, turi mylėti savo darbą. Svarbu yra išlaikyti konfidencialumą žmonių, kad niekas kitas to, ką man pasako, nesužinos. Dirbant su tokiais žmonėmis, svarbu būti jautriam jų poreikiams, mokėti išklaudyti. Be abejo, svarbu ir įgyti įvairesnių žinių, jas nuolat atnaujinti seminaruose. Aš visada mielai dalyvauju seminaruose, tačiau ne visada leidžia galimybės juose dalyvauti, nes kai kurie seminarai yra mokami“* (citata iš interviu su sveikatos priežiūros specialiste).

■ „Žmogus turi būti šiltas. Įvairūs priėjimai, kartais ir pažaidžiam, kad pas gydytoją nuvesti, reikia per laiką, aš daug ko nemoku, mokinuos kas dieną, klaidų padarau, bet mokaisi iš tų klaidų. Kartais jai turi duoti iš viso laisvo laiko – patinęti, neskubėti, prie kiekvienos priėjimas skirtingas“ (citata iš interviu su socialine darbuotoja).

Kita vertus, gana aiški specialistų nuomonė, kad paramą, socialinę pagalbą norinčioms mesti prostituciją ir ieškoti kitų pragyvenimo šaltinių, turėtų teikti tiesioginės asmeninės patirties minimoje srityje neturintys profesionalūs darbuotojai.

■ „Žinau, kad buvusių narkomanų šeimos taip elgiasi, kad vis dėlto, jei aš išsisprendžiau šitą problemą, kad jie išeina iš čia, išeina ir nebe-palaiko ryšių, kad vis dėlto tą dalyką darytų profesionalai. Aš galvoju, kad tam pačiam žmogui, kuris išėjo iš šito rato, jisai yra suinteresuotas vėlgi turėti brūkšnį ir nebegrįžti į tą. <...> Mūsų pastangos turėtų būti nukreiptos į tai, kad išeitų šitie žmonės. Čia aš esu už profesionalią pagalbą, kad mes nepalaikytumėm šitų žmonių tame rate ilgiau negu jiems priklausytų, kad jie išeitų. Jie žino, kad turi socialinį darbuotoją, kuriuo jie pasitiki, kad matant, kad gali vėl nukristi, kad jie ateina ir pas jį konsultuojasi. Aš manau, kad ir tam pačiam žmogui tai yra geriau, tai vėl yra grįžimas“ (citata iš interviu su savivaldybės atstove).

Apibendrinimai ir rekomendacijos

- Sekso industrija Lietuvoje išplitusi. Žemiausia jos pakopa – nepalankiomis sąlygomis (gatvėse ir uostuose) intymias paslaugas teikiantys asmenys. Viena iš didžiausių problemų – ligos (kurios turi didelę įtaką LPI ir ŽIV prevencijai ir kontrolei visoje visuomenėje), taip pat socialinė atskirtis, žemas savęs vertinimas ir apsauga nuo prievartos, socialinių problemų sprendimas.

- Asmenų įsitraukimo į prostituciją priežastys yra kompleksinės, susijusios su aplinkybėmis ar seksualiniu išnaudojimu, pasirinkimu dėl ekonominių ar kitų priežasčių. Pasak pačių sekso darbuotojų, teikti intymias paslaugas – nemalonus ir pavojingas, nuolatinę grėsmę sveikatai ir gyvybei keliantis darbas. Tačiau tai vienintelė jų įsivaizduojama galimybė pajamoms uždirbti. Alternatyvos kitokiai – legaliai – veiklai neįžvelgia dauguma besiverčiančiųjų prostitucija. Didžiausiomis kliūtimis legaliam darbui rasti jos nurodo menką išsimokslinimą, darbo patirties neturėjimą, narkotikų vartojimą ir šiuo metu uždirbamas pajamas (viršijančias galimo legalaus darbo atlyginimus).

- Informacijos apie sekso paslaugų teikėjas ir sekso industriją nėra daug, ji nėra kaupiama, analizuojama, įstaigos menkai dalijasi turimais duomenimis. Kita vertus, informacijos, kaip ir kitų institucijų iniciatyvos, stoka įvardijama kaip viena iš kliūčių padėčiai įvertinti ir paslaugų tinklui sėkmingai plėtoti.

- Lietuvoje šiuo metu pasirinkta gana išskirtinė teisinio reguliavimo forma – bausti tiek sekso paslaugas parduodančius asmenis, tiek tų paslaugų pirkėjus. Įvertinti, kiek faktiškai įgyvendinamas teisinis reguliavimas, neatlikus papildomų tyrimų sudėtinga. Vis dėlto gauti duomenys ir nuomonės leidžia daryti išvadą, kad praktiškai teisinis reguliavimas yra problemiškas, ir vyrauja požiūris, kad baudmėmis siekiama mažinti, o ne pašalinti reiškinį. Dabartinio teisinio modelio aiškiai nepalaiko nei visuomenė, nei specialistai. Apskritai didelė visuomenės dalis yra neapsisprendusi. Specialistai dažnai sutinka su tuo, kad sekso paslaugų teikėjos būtų dekriminalizuotos. Pačios sekso paslaugų teikėjos aktyviai nepalaiko tam tikro modelio ir apskritai dažnai neišreiškia (ar nedrįsta išreikšti) nuomonės, koks teisinis reguliavimas būtų tinkamesnis.

- Daugelis tyrime dalyvavusių specialistų pripažįsta prevencijos svarbą, nurodo, kad reikia dirbti su į sekso industriją potencialiai galinčiu įsitraukti jaunimu. Tikslinėms grupėms įvairių sričių specialistai dažniausia priskiria specialiųjų ugdymo įstaigų, globos namų auklėtinius, našlaičius, kitus men-

kų socialinių, savarankiško gyvenimo įgūdžių turinčius ar artimųjų paramos stokojančius jaunos žmones.

- Labiausiai prostitucija besiverčianti moteris nesusijusi nuo švietimo institucija (plačiaja prasme), o institucija, į kurios akiratį daugiausia galimybių ji turi patekti, yra policija (arba kitos teisėsaugos institucijos). Tarp šių sričių yra sveikatos priežiūros ir socialinės paramos įstaigos ir institucijos. Reikia pripažinti, kad duomenys apie sekso paslaugas teikiančius asmenis sunkiai surenkami dėl tokios veiklos pobūdžio, jos laikinumo, neapibrėžtumo. Nemaža dalis tyrime dalyvavusių organizacijų atstovų pripažino, kad tokios informacijos stoka daro jų darbą sunkesni.

- Savo problemas (fizinį ir psichologinį smurtą, patiriamą baimę, smerkiantį visuomenės požiūrį ir kt.) ir kylančius konfliktus (su klientais, policija, kitomis sekso paslaugų teikėjomis) sekso paslaugų teikėjos pirmiausia linkusios spręsti savo jėgomis, nesitikėdamos pagalbos, bijodamos kreiptis (dėl neigiamo požiūrio, nelegalios veiklos, dokumentų neturėjimo) arba nežinodamos paslaugas teikiančių institucijų. Dažnai intymių paslaugų teikėjos save vertina menkai. Tai prisideda prie visuomenėje vyraujančio negatyvaus požiūrio į prostitucija besiverčiančius asmenis.

- Pažymėtina, kad kaip patikimas (žinomas, lankomas) įstaigas ar organizacijas sekso paslaugų teikėjos nurodo teikiančias specializuotas paslaugas prostitucija besiverčiantiems asmenims, vartojantiems narkotikus ir kitoms pažeidžiamoms grupėms, tad Lietuvoje yra geros patirties, iš kurios galima semtis reikalingų žinių ir įgūdžių. Reikalingiausia pagalba sekso paslaugų teikėjos laiko specialistų, pavyzdžiui, socialinių darbuotojų, gydytojų, psichologų, konsultacijas.

- Esminis trūkumas organizuojant pagalbą ir įgyvendinant teisinį modelį – tiek atskirų sektorių, tiek vidinio institucijų bendradarbiavimo trūkumas. Labiau jis plėtojamas pačių (atskirų) organizacijų arba dirbama su kitomis to paties miesto organizacijomis. Įstaigų atstovai pabrėžia pasirėngimą dirbti su sekso paslaugų teikėjomis ir suteikti joms reikalingą pagalbą, bet pripažįsta, kad trūksta informacijos, jie dažnai laukia kitų institucijų iniciatyvos. Ypač reikėtų socialinio ir sveikatos sektoriaus bei teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo ir geranoriškesnio požiūrio. Atstovai pateikė konkretesnių pasiūlymų, kaip tai būtų galima organizuoti ir kokia būtų nauda. Kad toks bendras darbas būtų veiksmingas kuriant tinklinį bendradarbiavimą, rodo ir pastaraisiais metais vykstantis policijos komisariatų ir įvairių socialines paslaugas tei-

kiančių organizacijų (psichologinių tarnybų, Lietuvos Caritas, darbo rinkos mokymo tarnybų) bendradarbiavimas plėtojant pagalbą prostitucijos ir prekybos žmonėmis aukoms. Tiesa, procesas skirtingose srityse daugeliu atvejų yra nenuoseklus ir priklauso nuo bendradarbiaujančiųjų institucijų ar atskirų atstovų iniciatyvos, o ne nuo tam tikros nustatytos tvarkos ar strategijos.

- Sunkumų organizuojant pagalbą yra ir daugiau: darbuotojų mokymo ir motyvavimo klausimai, ilgalaikių planų dirbti minėtoje srityje stoka atskirose organizacijose, trumpalaikis finansavimas, linkimas bausti ir smerkti asmenis, o ne teikti pagalbą, ir pan. Spręsti šiuos sunkumus įmanoma. Viena iš priemonių yra įtraukti pačius sekso paslaugų teikėjus, kaip švietėjus, pagal principą „lygus lygiam“ ir sprendžiant, kokias paslaugas reikėtų teikti ir kaip jas organizuoti. Kita galima priemonė – informuoti politikus ir įstaigų darbuotojus apie reiškinį ir tinkamai jiems pateikti tiek socialinius ir medicininius, tiek ekonominius faktus.

Rekomendacijos

Remiantis šiomis išvadomis, rekomenduojama įvairių institucijų ir organizacijų, galinčių gerinti sekso paslaugų teikėjų situaciją, atstovams imtis toliau išvardytų veiksmų.

Politikams, vidaus reikalų, socialinės apsaugos ir darbo, sveikatos apsaugos, švietimo ir mokslo ministerijų vadovams:

- pripažinti, kad sprendžiant su sekso darbu susijusius klausimus ypač aktuali sekso paslaugų teikėjų padėtis;
- susitarti, kad turi būti sukurtas vieningas modelis, jungiantis teisėsaugos, socialines, sveikatos ir švietimo funkcijas, nutarti, kas tokį modelį turi parengti ir kaip užtikrinti ilgalaikį jo finansavimą iš skirtingų šaltinių;
- nutarti dėl koordinuojančios institucijos nacionaliniu ir vietos mastu, kuri padėtų įgyvendinti ir tobulinti paslaugų tinklo struktūrą, spręsti kitus su prostitucija susijusius klausimus;
- daugiau dėmesio skirti viešoms ir specialistų diskusijoms apie sekso darbą ir sekso darbuotojų padėtį, taip pat teisinį reguliavimą, išsiginant į argumentus ir pagrindimą faktais;
- užtikrinti, kad viešose politikų ir specialistų diskusijose, taip pat sprendžiant su sekso darbu susijusius klausimus būtų atspindėta sekso paslaugų teikėjų nuomonė (per atstovus, apklausas ir pan.) (vadinamasis principas „nieko apie mus be mūsų“);
- teisės aktuose ir diskusijose vengti lyties diskriminacijos ir vertimosi sekso darbu priskyrimo tik moteriškai lyčiai.

Teisėsaugos institucijoms:

- gerinti ryšius su kitų sektorių institucijomis, dalytis informacija (nepažeidžiant konfidencialumo);
- užtikrinti, kad už vertimąsi prostitucija sulaukytiems asmenims būtų suteikta informacija apie tai, kur galima kreiptis pagalbos;
- gerinti požiūrį į sekso paslaugų teikėjus, kad jiems kreipusis pagalbos dėl prievartos ir kitais atvejais visose teisėsaugos įstaigose tokia pagalba būtų suteikta be stigmatos ir diskriminacijos;
- atlikti stebėseną, kaip tolygiai vykdomas su prostitucija susijusių teisės aktų pažeidimų teisinis persekiojimas, kaip paskirstomi ištekliai darbui prostitucijos srityje, ir analizuoti, kaip juos veiksmingiau panaudoti.

Socialinių ir sveikatos priežiūros sektorių atstovams:

- integruoti švietimą apie sekso paslaugų teikėjų sveikatos ir kitus poreikius į diplomines ir podiplomines studijas, organizuoti specialius mokymus ir skatinti darbuotojus juose dalyvauti, taip siekiant mažinti stigmą ir pašalinti diskriminaciją šių sektorių įstaigose, gerinti darbuotojų pasirengimą dirbti su pažeidžiamomis grupėmis;
- organizuojant pagalbą, įtraukti sekso paslaugų teikėjas į jos planavimą, įgyvendinimą ir vertinimą, taip pat darbuotojų mokymus;
- plėsti pagalbą ir tobulinti teikiamas paslaugas, ypatingą dėmesį skiriant „žemo slenksčio“ („draugiškų“) ir mobilioms (angl. *outreach*) paslaugoms organizuoti, atsižvelgiant į darbo valandas ir darbo dienas, geografinį prieinamumą, paslaugų įvairovę ir pan.;
- gerinti ryšius su teisėsaugos institucijomis; sukurti bendradarbiavimo schemą, pagal kurią sulaikytieji už vertimąsi prostitucija galėtų būti nukreipti iš teisėsaugos institucijų į sveikatos ir socialines tarnybas;
- dalytis informacija su kitomis institucijomis ir įstaigomis, taip pat žiniasklaida.

Švietimo sektoriaus atstovams:

- gerinti švietimo sistemą, kad ir nepilnamečiai, ir suaugę asmenys, laikinai nutraukę pagrindinį, vidurinį ar pradinį išsilavinimo teikiantį mokymąsi, turėtų daugiau galimybių atnaujinti (tęsti) mokslus;
- įtvirtinti seksualinės ir reprodukcinės sveikatos, asmens higienos, pažeidžiamųjų grupių padėties, socialinių įgūdžių ir pilietiškumo stiprinimo klausimus į mokymo programas;
- skatinti tyrimus apie sekso industrijos reiškinį ir jame dalyvaujančius asmenis, tarp jų ir nedideliuose miestuose, kuriuose reiškinys gali būti labiau slepiamas ir stigmatizuojamas.

Žmogaus teisių organizacijoms, kitoms grupėms, atstovaujančioms sekso paslaugų teikėjų interesams:

- plėsti diskusiją visuomenėje, vietos ir nacionalinės valdžios struktūrose dėl sekso paslaugų teikėjų padėties;
- inicijuoti šviečiamąsias priemones teisėsaugos pareigūnams, medicinos ir sveikatos sistemų darbuotojams, siekiant mažinti stigmą ir didinti supratimą;
- stiprinti sekso paslaugų teikėjų bendruomenę ir gerinti jų galimybes atstovauti sau.

Literatūra ir šaltiniai

Teisės aktai

Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 182 (1) straipsnis Vertimasis prostitucija ar atlygintinis naudojimasis prostitucijos paslaugomis (2005-06-16, Žin., 2005, Nr. 83-3040 (2005-07-07)).

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. Žin., 2000, Nr. 89-2741. Aktuali redakcija nuo 2006-06-22.

Internetė:

<http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=280488>, 2006-08-25.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. lapkričio 21 d. nutarimas Nr. 41 „Dėl valstybinės lytiškai plintančių infekcijų profilaktikos ir kontrolės 2006–2009 metų programos patvirtinimo“, Žin., 2005, Nr. 138-4973.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. gegužės 19 d. nutarimas Nr. 558 „Dėl prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės programos 2005–2008 metams patvirtinimo“, Žin., 2005, Nr. 65-2333.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. spalio 14 d. nutarimas Nr. 1273 „Dėl valstybinės ŽIV/AIDS profilaktikos ir kontrolės 2003–2008 metų programos patvirtinimo“, Žin., 2003, Nr. 98-4399.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. sausio 17 d. nutarimas Nr. 62 „Dėl prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 metų programos“, Žin., 2002, Nr. 6-231.

Kiti šaltiniai

Canadian HIV/AIDS Legal Network. Sex, work, rights. Changing Canada's criminal laws to protect sex workers' health and human rights. Toronto, 2005.

Čaplinskas S. Commercial sex workers and their risk for HIV/STI:social and demographic data, knowledge and attitude to HIV/STI. 2003

Čaplinskas S., Per-Anders Mårdh „Prostitučių sveikatos kontrolė“. Acta medica Lituanica, 2001. Prieiga internete: <http://www.aids.lt/download/pprostitutes.doc>.

CEEHRN. Sex Work, HIV/AIDS and Human Rights in Central and Eastern Europe and Central Asia. Vilnius: Central and Eastern European Harm Reduction Network (CEEHRN), 2005.

Kulsis S. Country Report: Lithuania for IOM. Lithuania AIDS Centre, 2001.

Kulšis S., Dapkevičienė J., Čaplinskas S. Outreach Work in Vilnius. Конференция по вопросам ВИЧ/СПИДа в Восточной Европе и Центральной Азии. Сборник материалов. Москва, 2006

Kurmanova G. Short overview of legal regulations of sex work in Kyrgyzstan. 2004.

Lietuvos AIDS centras. Nacionalinės AIDS programos vertinimas, Vilnius, 2004. Prieiga internete: http://politika.osf.lt/visuomenes_sveikata/dokumentai/AIDS_programos_vertinimas.pdf.

Monto M. A., Hataling N. Predictions of Rape Myth Acceptance Among Male Clients of Female Street Prostitutes. Violence against Women, Vol. 7, No. 3, March 2001. 275–293 p.

Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. Savivaldybių policijos tarnybinės veiklos rezultatų ataskaita, 1999–2006. Prieiga internete: <http://www.nplc.lt/stat/atas/pd/sptarn.htm>.

Organization for Security and Cooperation in Europe, UNHCR, UNICEF. Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe, Current Situations and Responses to Trafficking in Human Beings in: Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, The Federal Republic of Yugoslavia, FYR of Macedonia, Moldova, Romania. 2002.

Pajumets M. Prostitution – A Social Problem? The views of prostitution's nature, causes and effects in the Baltic states and north-western Russia. Tallinn, 2004.

Sipavičienė A., Gaidys V. Prekyba moterimis Baltijos šalyse: visuomenės požiūris ir informuotumas. Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas, 45 p. Vilnius, 2002. Prieiga internete: http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/Public%20awareness_lietuviskai.pdf.

Sipavičienė A. ir kt. Prekyba moterimis Lietuvoje: problemos, sprendimai, žvilgsnis iš vidaus. Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas, 196 p. Vilnius, 2004. Prieiga internete: <http://www.focus-on-trafficking.net/pdf/knyga.pdf>.

Thukral J, Ditmore M and Murphy A. Behind Closed Doors. An Analysis of Indoor Sex Work in New York City. Sex Workers Project at the Urban Justice Center, 2005.

UNDP. HIV/AIDS in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States. Reversing the Epidemic: Facts and Policy Options, 26 p. UNDP, 2004.

Williamson, C., Folaron, G. Understanding the Experiences of Street Level Prostitutes. *Qualitative Social Work*. Sage Publications Vol. 2(3): 271–287 p. 2003.

Курманова Г. Ситуация в области секс работы в г.Клайпеда, Литва. Отчет о результатах быстрой оценки 18-23 сентября 2003 г.

